

การปรับเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับกฎหมาย

ภายหลังการสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานีเมื่อปี พ.ศ.2325 สังคมไทยยังคงใช้กฎหมายสืบต่อมาจากสมัยปลายกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี แต่ทว่าตัวบทกฎหมายที่เป็นลายลักษณ์อักษรคงจะมีตกทอดมาถึงสมัยนั้นไม่มากนัก ในการตัดสินคดีความส่วนใหญ่ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก หากไม่พบจากบทพระอาญาการที่เป็นลายลักษณ์อักษร คงจะอาศัยการสอบถามกฎหมายเอาจากผู้ที่เคยเป็นตุลาการหรือบรรดาผู้เฒ่าผู้แก่ ดังเช่นในการตัดสินคดีความเกี่ยวกับทาสเรื่องหนึ่งในปี พ.ศ.2337 ได้กล่าวไว้ว่า

“...พระราชกำหนดบทพระอาญาสำหรับแผ่นดินกระษัตริย์มีมาหลายต่อ ๆ มาจะบันจะคลณามีได้ครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่อ้ายพะม่าฆ่าศึก พระธรรมสภาตราตราบทพระอาญาการกระจัดกระจาย หายเก้าส่วนสิบส่วนมีอยู่สักส่วนหนึ่ง ให้สืบพระมหาราชครูพระไกรสีนอกราชการผู้เฒ่า...”¹

วิธีการดังกล่าวคงจะก่อให้เกิดปัญหาแก่ผู้ปฏิบัติ กล่าวคือตัวบทกฎหมายที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรอาจมีความไม่สะดวกในการสอบค้น และยังขาดความเป็นมาตรฐาน ซึ่งจากความไม่แน่นอนดังกล่าวอาจเป็นช่องทางให้บุคคลทุจริตแสวงหาผลประโยชน์ได้ ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจึงได้มีพระราชโองการให้ชำระรวบรวมกฎหมายขึ้นใช้เพื่อให้เป็นมาตรฐานเดียวกันทั่วทั้งพระราชอาณาจักร ซึ่งกฎหมายที่ชำระขึ้นนี้ก็คือ “กฎหมายตราสามดวง”

มูลเหตุที่มาของการชำระรวบรวมกฎหมายตราสามดวงนี้ ตามประกาศพระราชปรารภได้กล่าวไว้ว่ามีที่มาจากปัญหาในการตัดสินคดีความคดีเกี่ยวกับการหย่าร้างของสามีภรรยาคนหนึ่ง ดังใจความว่า

“...อ้าแดงบ้อมภรรยา นายบุญศรี ฟ้องหย่า นายบุญศรี ๆ ให้การแก่พระเกษมว่าอ้าแดงบ้อมนอกใจทำชู้ด้วยนายราชาอรอด แล้วมาฟ้องหย่า นายบุญศรี ๆ ไม่อย่า ... พระเกษม ... คัดข้อความมาให้ลูกขุนสานหลวงปลุกษา ๆ ว่าเป็นหญิงหย่าชาย ให้อ้าแดงบ้อมกับนายบุญศรีขาดจากผัวเมียกัน...”²

¹ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 28,” กฎหมายตามสามดวง, หน้า 744.

² “ประกาศพระราชปรารภ,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

ซึ่งคำตัดสินดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงไม่เห็นด้วย โดยทรงให้เหตุผลว่า “หญิงนอกใจชายแล้วมาฟ้องหย่าชายลูกขุนปรึกษาให้หย่ากันนั้นหาเป็นยุติธรรมไม่”³ จึงทรงมีพระบรมราชโองการสั่งให้ตรวจสอบจากต้นฉบับกฎหมายทั้งสามฉบับที่อยู่ ณ ศาลหลวงฉบับหนึ่ง หอหลวงฉบับหนึ่ง และฉบับข้างที่อีกฉบับหนึ่ง ปรากฏว่าเนื้อความในกฎหมายกล่าวไว้ตรงกับคำวินิจฉัยของลูกขุนคดีนี้ที่ให้หญิงหย่าขาดจากชายได้จริงตามที่ลูกขุนตัดสิน เมื่อคำตัดสินตามกฎหมายดังกล่าวไม่ต้องพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยทรงเห็นว่าไม่ยุติธรรม พระองค์จึงทรงมีพระราชโองการสั่งให้ดำเนินการชำระกฎหมาย ดังปรากฏในพระราชปรารภว่า

“...จึงมีพระราชโองการ...ดำรัสว่าฝ่ายพุทธจักรนั้น พระไตรปิฎกแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์อันสมเด็จพระพุทธิเจ้าทรงพระมหากรุณาประดิษฐานไว้ต่างพระองค์ได้เป็นหลักโลกยสั่งสอนบรรพชิตบริษัทแลมรรคาบริษัท...แลฝ่ายข้างอาณาจักรนี้ กระษัตริย์ผู้ดำรงแผ่นดินนั้นหาไครยซึ่งโบราณราชนิติ กฎหมายพระอัยการอันกระษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้ได้เป็นบันทัดถาน จึงพิพากษตราสืบเนื้อความราษฎรทั้งปวงได้โดยยุติธรรม...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม จัดชำระทุกสิ่งของทุกสิ่งพระบาท...ชำระ พระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวงตั้งแต่พระธรรมศาสตร์ไปให้ถูกถ้วนตามบาปที่แลเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดหมู่เข้าไว้ ด้วยพระไทยทรงพระมหากรุณาคุณจงให้เปนมประโยชน์แก่กระษัตริย์อันดำรงแผ่นดินไปในภายหน้า..”⁴

เมื่อพิจารณาจากพระราชปรารภดังกล่าวจะเห็นว่า เหตุผลที่รัฐจะต้องทำการชำระกฎหมายเป็นเพราะราชอาณาจักรควรจะมีกฎหมายที่มีความชัดเจนแน่นอนและเป็น มาตรฐานเดียวกันใช้ในการบังคับควบคุมความสงบเรียบร้อยในสังคม⁵ กรณีของไทยนั้นดังที่กล่าวมาแล้วว่า ตัวบทกฎหมายจากปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากจากสงครามคราวเสียกรุง ส่วนที่เหลือมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นั้นมีเป็นจำนวนน้อย ดังนั้นการชำระกฎหมายจึงควรจะเป็นภารกิจเร่งด่วนที่ต้องรีบกระทำภายหลังการสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นมา แต่เนื่องด้วยปัญหาความวุ่นวายต่างๆ หลายประการ เช่นในเรื่องการจัดระเบียบการควบคุมกำลังคน การหารายได้ของรัฐ การศึกษาสงคราม เป็นต้น ทำให้ปัญหาเรื่องการชำระสะสางกฎหมายที่กระจัดกระจายและไม่เป็นระเบียบยังไม่ได้เริ่มกระทำในช่วงเวลาดังกล่าว แต่เมื่อระยะเวลาผ่านไปพอสมควร รัฐสามารถ

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

จัดการกับปัญหาความวุ่นวายในเรื่องรายได้และกำลังคนได้ดีขึ้น และภารกิจในการสงครามก็เริ่มลดน้อยลง ประจวบกับการเกิดกรณีคดีของอำแดงป้อมขึ้น จึงทำให้ภารกิจการชำระสะสางกฎหมายได้เริ่มลงมือกระทำ

การชำระกฎหมายในครั้งนี้ได้กระทำโดยยึดถือเอาพระธรรมศาสตร์เป็นหลักที่ตั้ง ซึ่งพระธรรมศาสตร์นี้เดิมเป็นคัมภีร์ที่มีรากฐานมาจากความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ แต่ต่อมานักปราชญ์ชาวมอญได้นำมาดัดแปลงแก้ไขให้สอดคล้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนาซึ่งคัมภีร์ของมอญฉบับนี้เรียกว่า “ธรรมสัทถัม”⁶ และต่อมามีคัมภีร์ธรรมสัทถัมก็ถูกนำเข้ามาในสุโขทัยและกลายมาเป็นคัมภีร์พระธรรมศาสตร์

พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ที่ประมวลย่อหลักการของความยุติธรรม⁷ การชำระสะสางกฎหมายจึงต้องยึดถือเอาพระธรรมศาสตร์เป็นหลัก ตัวบทกฎหมายข้อใดขัดแย้งหรือไม่สอดคล้องกับหลักพระธรรมศาสตร์จะต้องถูกตัดหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลง

ว่าการชำระกฎหมายครั้งนี้ได้กระทำไปภายในระยะเวลาอันสั้น โดยเวลาในการตรวจสอบชำระ คณะผู้ชำระใช้เวลาตั้งแต่วันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2347 จนถึงวันที่ 3 กันยายน พ.ศ.2348 คิดเป็นเวลาประมาณ 7 เดือน และใช้เวลาในการตรวจทานอีกจนถึงวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ.2348 คืออีกประมาณ 4 เดือน รวมเป็น 11 เดือน โดยมีผู้ทำการชำระจำนวน 11 คน ซึ่งก็สามารถทำการคัดลอกได้ถึง 3 ฉบับ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า การชำระกฎหมายดังกล่าวคงจะมีได้สอบค้นกฎหมายที่กระจัดกระจายหายไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยามากนัก การแก้ไขคงจะมีได้เปลี่ยนแปลงระบบกฎหมายและเนื้อหาของกฎหมายที่ใช้สืบต่อมาจากเดิม หลักการสำคัญยังคงเป็นเช่นเดิมคือยึดถือเอาพระธรรมศาสตร์เป็นหลัก⁸ การชำระครั้งนี้จึงน่าจะเป็นเพียงการรวบรวมเอาบรรดาข้อกฎหมายเดิมมาจัดระเบียบให้เป็นหมวดหมู่ให้เป็นระบบมากยิ่งขึ้น แต่ก็ยังทำไม่ได้ละเอียดนัก ดังจะพบว่าภายหลังการตรวจชำระแล้วก็ยังมีกฎหมายหลายเรื่องที่มีเนื้อความซ้ำซ้อนกันอยู่ เช่น ในมาตรา 20 และ 39 ของพระราชกำหนดเก่าที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องการห้ามตระลาการเก็บค่าธรรมเนียมจากราษฎรที่นำเอาคดีความบางประเภทมาฟ้องร้องยังศาล⁹ อีกทั้งการตรวจชำระครั้งนี้ก็ยังมิได้นำเอาพระราชวินิจฉัยของกษัตริย์ในสมัยปลายอยุธยาอันได้แก่บทบัญญัติประกาศกฎหมายที่ปรากฏในหมวดพระราชกำหนดเก่า และกฎ 36 ข้อ แห่งกฎหมายตราสามดวง ไปย่อรวมเข้าไว้เป็นหมวดหมู่หลักตามมูลคดีแห่งพระธรรมศาสตร์ ซึ่งมักกระทำกันเมื่อ

⁶ ร. แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, หน้า 39.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

⁸ ปัจจุบันยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่า การชำระกฎหมายตราสามดวงในรัชกาลที่ 1 เปลี่ยนแปลงกฎหมายเดิมในส่วนใดบ้าง อย่างไร

⁹ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดเก่า,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 634 และ 667-998.

มีการชำระกฎหมาย¹⁰ เหตุที่มีการแก้ไขเป็นเพียงเล็กน้อย น่าจะเป็นเพราะสภาพสังคมโดยรวมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ยังคงไม่ต่างไปจากในสมัยอยุธยาเท่าใดนัก ดังนั้นเนื้อหาของกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยาจึงยังคงสามารถใช้กันได้ ผู้ตรวจชำระจึงไม่เห็นความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงเนื้อหาของกฎหมายไปจากเดิมมากนัก

เมื่อคณะผู้ชำระกฎหมายได้ทำการเสร็จแล้ว มีรับสั่งให้คัดลอกไว้ 3 ฉบับ แยกเก็บไว้ ณ ศาลหลวงฉบับหนึ่ง ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง และหอหลวงฉบับหนึ่ง โดยกฎหมายที่ชำระเสร็จสิ้นนี้มีการประทับตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ และตราบัวแก้ว อันเป็นสัญลักษณ์แทนสมุหพระกลาโหม สมุหนายก และเสนาบดีกรมท่า ซึ่งย่อมแสดงให้เห็นว่ากฎหมายนี้เป็นหลักมาตรฐานเดียวที่ใช้บังคับได้ทั่วราชอาณาจักร นอกจากนี้แล้วยังได้สร้างความชัดเจนให้แก่ผู้ใช้กฎหมายโดย "...ถ้าพระเกษม พระไกรสีห์ เจริญพระสมุดพระราชกำหนดบทพระอายการออกมาพิพากษากิจคดีใดใด ถูกขุนท่งปวงไม่เห็นปิดตราพระราชสีห์ ตราพระคชสีห์ ตราบัวแก้ว สามดวงนี้ใช้ อย่างให้เชื่อฟังเอาเป็นอันขาดทีเดียว"¹¹ แสดงให้เห็นว่ากฎหมายใด ๆ ที่มีได้ระบุไว้ในกฎหมายตราสามดวงนี้ จะไม่สามารถใช้บังคับได้อีกต่อไป

เนื้อหาของประกาศกฎหมายต่างๆ ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงจะมีทั้งที่เป็นส่วนกฎหมายเดิมในสมัยกรุงศรีอยุธยา ซึ่งปรากฏอยู่ในพระอายการลักษณะต่างๆ เช่นลักษณะโจร ลักษณะเบ็ดเสร็จ ลักษณะผัวเมีย เป็นต้น อีกส่วนหนึ่งจะเป็นกฎหมายที่ตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ตั้งแต่ พ.ศ.2325 ถึง พ.ศ.2347 อันเป็นปีที่ชำระกฎหมายตราสามดวง อันได้แก่กฎหมายในหมวด พระราชบัญญัติ กฎพระสงฆ์ และพระราชกำหนดใหม่

กฎหมายตราสามดวงเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกฎหมายที่ประกาศออกมาใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงมีประกาศกฎหมายอีกหลายฉบับที่ออกมาใช้บังคับร่วมกับกฎหมายตราสามดวงและบางฉบับอาจถือเป็นการยกเลิกเนื้อหาบางข้อบางมาตราในกฎหมายตราสามดวง

ในบทนี้จะศึกษาถึงการปรับเปลี่ยนความคิดทางกฎหมายที่ออกใช้ในสมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4¹² ในสองประเด็นคือ ที่มาของกฎหมาย และความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย ดังนี้

¹⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธำรงราชานุภาพ, "ตำนานกฎหมายไทย" ใน ชุมนุมพระนิพนธ์ พระบรมวงศ์เธอสมเด็จกรมพระยาธำรงราชานุภาพ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2534), หน้า 2.

¹¹ กรมศิลปากร, "ประกาศพระราชปรารภ," กฎหมายตราสามดวง, หน้า 3.

¹² ประกาศกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในงานวิจัยฉบับนี้ จะหมายถึง

ก. กฎหมายตราสามดวง เฉพาะหมวดพระราชบัญญัติ และพระราชกำหนดใหม่

ข. ประกาศกฎหมายอื่นที่ออกใช้ในสมัยรัชกาลที่ 1 หลังการประกาศใช้กฎหมายตราสามดวง

ค. ประกาศกฎหมายที่ออกใช้ในสมัยรัชกาลที่ 2 ถึงรัชกาลที่ 4

3.1 ที่มาของกฎหมาย

ก่อนที่จะกล่าวถึงความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมาย จะขอกล่าวถึงอิทธิพลของพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่มากในระบบกฎหมายไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเสียก่อน

3.1.1 อิทธิพลของพุทธศาสนา

ดังที่กล่าวมาในบทที่ 2 แล้วว่าพุทธศาสนา เป็นความคิดที่มีอิทธิพลอย่างมากกับผู้คนในสังคมไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้พุทธศาสนายังถูกยกขึ้นมาเป็นอุดมการณ์หลักของรัฐในสมัยดังกล่าวอีกด้วย¹³ เมื่อกฎหมายเป็นสิ่งที่รัฐนำมาใช้เพื่อดำรงความสงบสุขในสังคม และเป็นเครื่องมือประการหนึ่งในการนำรัฐไปสู่อุดมการณ์ที่ตั้งไว้ กฎหมายย่อมได้รับอิทธิพลจากความคิดทางพุทธศาสนานั้นด้วยเช่นกัน

สิ่งที่แสดงให้เห็นว่ากฎหมายไทยอยู่ภายใต้อิทธิพลความคิดแบบพุทธศาสนา ปรากฏในคติเกี่ยวกับโพธิสัตว์ที่ว่าพระธรรมสาตรนี้เป็นเครื่องมือในการอำนวยการความยุติธรรมของพระเจ้ามหาสมมตราชซึ่งเป็นสมเด็จพระบรมโพธิสัตว์เจ้ามาบังเกิด ดังข้อความที่ว่า

“...อรรถคดี ซึ่งกระลาการพิจารณาโดยยุติธรรมนั้นเปนน่วนแก้ว แล้วเอาคำภีร์พระธรรมสาตรเปนพระเนตร ดูเทศกาลบ้านเมืองโดยสมควรแล้วจึงเอาพระกรเบี่ยงขวา คือพระสะติสัมปะชัญจะทรงพระขรรค์แก้ว คือพระวิจารณ์ะปัญาวิวินิจฉัยตัดข้อคดีอนาประชาราษฎรทั้งปวงโดยยุติธรรม”¹⁴

นอกจากนั้นอิทธิพลของพุทธศาสนายังไปปรากฏอยู่ในเนื้อหากฎหมาย ดังจะพบได้จากประกาศกฎหมายหลายฉบับที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการประพาศติอยู่ในศีลในธรรมและการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา เช่น กฎหมายฉบับหนึ่งซึ่งออกในปี พ.ศ. 2326 อันเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกขึ้นครองราชย์ โดยเป็นเรื่องการสั่งสอนบรรดาข้าทูลละอองธุลีพระบาท เพื่อ

“ให้รู้จักลักษณะคิลห้าคิลแปดคิลสิบ ให้รู้เนื้อความภาษาไทยในพระบาฬนั้นจงทุก ๆ ลิกขาบท ...แลลักษณะศีล ๕ คีล ๘ คีล ๑๐ ...นี้ให้ข้าทูลออกทูลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง พิจารณาดูให้ขึ้นปากขึ้นใจ ...แล้วจึงให้สมาจารศีล ๕ เปนนิจศีล สมาจารศีล ๘

¹³ ไปรตดู สายชล วรณรัตน์, “พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก,” หน้า 165-240.

¹⁴ กรมศิลปากร, “พระธรรมสาตร,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 8.

ในวันอุโบสถ ถ้าศรัทธาจะสมาทานศีลสิบให้มีผลานิสงส์มากก็ได้” เพื่อให้ “จิตรนั้นจึงคุ้นเคยเข้าในการกุศลก็จะเป็นอุปนิสัยแก่ตนไปในปัจจุบันชาติ เมื่อจะทำการกริยานั้น เพราะเอาอาจรรย์กรรมกุศลสุจริตติดตัว เป็นบรรพภาศนาบารมีไปในอนาคต”¹⁵

ตามความเชื่อในพุทธศาสนา จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคือการไปสู่นิพพาน ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายในทางธรรม ส่วนเรื่องทางโลกนั้นกลับมีความสำคัญน้อยกว่า ดังปรากฏในพระราชปรัราชของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่ว่า “วิชาการสำหรับโลกนั้นหาแก่นสารมิได้ และเรียนเอาด้วยสัญญาว่าเป็นสาร์ก็ถึงมหาพินาศอันมาก มีอุปมาดุจนั้น”¹⁶ ชีวิตทางโลกในชาติภพนี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของวัฏจักรการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งใหญ่กว่าและยาวนานกว่า การปฏิบัติตัวตามหลักคำสอนเพื่อบรรลุนิพพานเป็นสิ่งสำคัญที่สุด และด้วยความคิดที่ว่าเรื่องทางธรรมเป็นสิ่งสำคัญกว่านี้ ทำให้กฎหมายหลายฉบับล้วนแล้วแต่มีวัตถุประสงค์ในการควบคุมความประพฤติของผู้คนในทางธรรม ดังจะเห็นได้จากการออกกฎหมาย 3 ฉบับใน 3 รัชกาล ซึ่งทุกฉบับล้วนแต่เป็นเรื่องการแสดงความเมตตากรุณาต่อสัตว์โลกทั้งหลาย โดยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ออกมาสั่งสอนผู้คนมิให้ละเมิดศีลโดยเล่นการพนันบางชนิดอันมีลักษณะเป็นการทรมานสัตว์ ด้วยเหตุที่ว่า

“...นักเลงมีชื่อทุกวันนี้ชนไก่พนันกัน เขามีตมูกทำให้ชนถึงแก่ชีวิตบ้าง ลางที่เขามีตมูกผ่าศีศะไก่ไขโลहितอกบ้าง ลางที่แทงกันตบอดทั้งสองข้าง เขบตาถ่วงหูบ้างให้น้ำหักปีกตะเกียบเสียบ้าง ลางที่ใส่ยาเบื่อเมาให้กินบ้างกลับชนะเปนแพ่ คิดอุบายเอาแต่ทรัพย์เปนอนาประโยชน์ เกิดวิวาทกันเนื่อง ๆ จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูลสุรสีหนาทดำรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า ทุกวันนี้ตั้งพระไทยแต่ที่จะทำนุบำรุง วรรพระพุทธศาสนาไพร่ฟ้าประชาชนให้อยูเย็นเปนสุข ให้ตั้งอยู่ในคดิธรรมทั้ง ๔ ... จะได้ ... นิบพานสมบัติเปนประโยชน์แก่ตน ฝ่ายข้าราชการแลไพร่ฟ้าประชากร มิได้เห็นโทษไทยในอนาคตปัจจุบันคบหาชักชวนกันชนไก่ชนนกกุ่ม...จับปลาให้กัดพะนันกันทำกลโกหกซื้อเอาทรัพย์เปนอนาประโยชน์ปราศจากปัญญา ... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ผู้ใด ๆ คนหาชักชวน

¹⁵ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 36,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 756-762.

¹⁶ ห้องสมุดชิรญาณ, “ราโชวาทว่าด้วยการถวายโหวตแก่พระมหากษัตริย์และกลอนบทละครเรื่องอิเหนา” ธรรมคดีหมวดปกิณกรรมต่างๆ จ.ศ.1144 อ้างถึงใน นฤมล ธีรวัฒน์, “พระราชดำริทางการเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 249.

กัน ชนไก่ ชนนกคุ้ม...และจับปลาให้กัดพ่นกันเป็นอันขาดทีเดียว...ถ้าผู้ใดมีฟัง...จะให้
ลงพระราชอาชญา”¹⁷

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงประกาศห้ามมิให้เลี้ยงไก่ชนปลาไว้ชนแล
กัดเล่นการพนัน ด้วยเหตุผลที่ว่า

“...บุคคลทั้งปวงอันเกิดมาในสังสารวัฏทุกวันนี้ที่มีสติปัญญาอุตสาห์กระทำกรรม
วินิชา เสาะแสวงหาทรัพย์ตามสมควรกำลังแลวิชาปัญญาคณานุกรูปเป็นสัมมาอาชีวะ
เลี้ยงชีวิตโดยสุจริตนั้นน้อย ที่เป็นพาลบัณฑิตปัญญาคณาพวกเพื่อกระทำทุจริต คิดตั้ง
บ่อนชนนกชนไก่เล่นปลากัดกอบด้วยอุบายเอาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิตเป็นมิจจาชีวะนั้นมีมาก
ชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อน ทั้งนี้มีแต่จะสะสมกองกรรมปาณาติบาต ต้องฆ่าปลากัดจิ้งหีวด
ตักแตน...เป็นอาชิตกรรมกระทำบาปใส่ตัวเป็นนิจ แล้วมิหน้าข้าคิดกลโกหกเมื่อจะพนัน
ชนนกชนไก่...เอามีตผูกแอบทำให้ชนถึงสิ้นชีวิต...ให้สู้ให้ชนจนถึงตายหมายแต่จะเอา
ชนะมา มีหิริโหดปัสสตุ้งกลัวอายบาปไม่ กลับดีใจโดยโลกได้ทรัพย์มาก...โดยมิได้เกรง
พระราชอาญาทุกขโทษฝ่ายพุทธจักรอาณาจักร...”¹⁸

ส่วนพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศยกเลิกการเก็บอากรเต่าตนู และ
ฟองจันทเม็ดเพื่อที่จะไม่เป็นการสนับสนุนให้ผู้คนทำบาปดังข้อความที่ว่า

“...มีพระราชโองการมารพระบัณฑิตสุรสุรสิงหนารดคำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าได้ทรงพระราช
ศรัทธาพระราชทานอภัยให้ชีวิตปล่อยไก่ สุกร ปลา เป็นนิจ แล้วทรงพระราชรำพึงถึงชีวิต
แห่งปลาอันอยู่ในน้ำราษฎรลงทำกระบังรังเผือกแลขุดบ่อล่อนำทำให้ปลาลง ลงจับตัว
ปลาที่เป็นประโยชน์ กุ้งเล็กปลาน้อยที่หาเป็นประโยชน์ไม่ก็พลอยตามวินาจฉิบหายไป
เป็นอันมาก ไม่กลัวบาปกรรมทำโดยเจตนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ห้ามมิให้เรียกเอา
อากร ห้ามมิให้ราษฎรทำปาณาติบาตอันประกอบไปด้วยโทษ ด้วยทรงพระมหากรุณา
โปรดพระราชทานชีวิตสัตว์หลายจำพวกแล้ว แต่เต่าตนู ฟองจันทเม็ด ซึ่งนายอากรรับ
ผูกขาดทำเป็นอากรอยู่นั้น ยังหาได้ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานชีวิตด้วยไม่พร้อมบุญ

¹⁷ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 42,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 769-770.

¹⁸ เสถียร ลายลักษณ์, “กฎหมายห้ามมิให้เลี้ยงไก่ชนปลาไว้ชนแลกันเล่นการพนัน,” ประชุมกฎหมาย
ประจำศก เล่ม 4 (ม.ป.ท. : โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2477), หน้า 37.

กฎหมายที่ตัดทางพระราชกุศลอยู่ไม่เข้าการ จึงโปรดให้ยกอาฟองจันทเมตในทะเลในแม่น้ำ
มิให้มีเป็นอากรสืบต่อไป...”¹⁹

อิทธิพลของหลักศีลธรรมในกฎหมาย ยังแสดงออกโดยการประกาศกฎหมายห้ามยุ่งเกี่ยวกับ
กับอบายมุขต่าง ๆ ดังเช่นกรณีของการพนันซึ่งถือเป็นอบายมุขตามหลักพุทธศาสนา แม้ว่าในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีการเปิดบ่อนเบี้ยได้อย่างถูกต้องอยู่แล้วก็ตาม²⁰ โดยมีหลักฐานว่ามี
การเก็บอากรบ่อนเบี้ยมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกแล้ว²¹ แต่ต่อมามี
ประกาศกฎหมายห้ามราษฎรเล่นการพนันบางชนิด อันได้แก่ เด็ดบิล แหว่ง กอบเข้าสาร เรียง
เบี้ย ผ่าผูกสายยาม ทายอึ่ง ทายปลาไหล ทายกลีบมวงคุด รูดไม้คัมพัต เสือนอนกิน ใน พ.ศ.2357
ด้วยเหตุผลที่ว่า

“...ตั้งพระทัยจะให้เขตต์อาณาประเทศราษฎรทั้งปวงมีอุตสาหกรรมทำมาหากินโดยตรงซึ่งตรง
มิให้คิดกระทำบังอาจข่มเหงกันไซกข้อกระบัดซึ่งฉกฉลักแลล่อลวงเอาทรัพย์สินของท่านไป
โดยกลอุบายโกหกมารยา ทรงพระราชเมตตาจะให้สัตว์โลกกอบด้วยคุณประโยชน์ ... จึง
ทรงพระมหากฤษฎาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตราพระราชกำหนดกฎหมายแจก
ประกาศไว้แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ห้ามอย่าให้ผู้ใดคบคิดกันพนันเล่น เด็ดบิล แหว่ง...”²²

อบายมุขอีกอย่างหนึ่งคือการสูบฝิ่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ได้มีกฎหมายห้ามสูบฝิ่นออกมาอีกฉบับหนึ่งใน พ.ศ.2362 อันถือเป็นการเน้นย้ำถึงเจตนารมณ์ที่ว่า
“...เพื่อจะให้คนชั่วรู้โทษตัวละพยศอันร้าย พระราชหฤทัยหมายจะทรงสงเคราะห์สรรพสัตว์ให้ได้
สุขคะติภูมิไปภายหน้า”²³

ภายใต้อิทธิพลของพุทธศาสนา ความรู้ทางธรรมสามารถเข้าถึงได้โดยศึกษาธรรมะที่
พระพุทธเจ้าสั่งสอน การมุ่งสู่นิพพานตามพุทธศาสนาจะต้องปฏิบัติตามหลักคำสอนดังกล่าว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹⁹ เสถียร ลายลักษณ์, “กฎหมายพระราชบัญญัติห้ามไม่ให้ประทุษร้ายตน,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 67.

²⁰ เสถียร ลายลักษณ์, “พระราชบัญญัติบ่อนเบี้ย,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 3 (ม.ป.ท: โรงพิมพ์
เดลินิวส์, 2477), หน้า 121 – 122.

²¹ ญาดา ประภาพันธ์, ระบบเจ้าภาษีนายอากรสมัยกรุงฯ ยุคต้น (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์
สร้างสรรค์, 2524), หน้า 109.

²² เสถียร ลายลักษณ์, “กฎหมายห้ามมิให้เล่นการพนัน คือเด็ดบิล แหว่ง ฯลฯ,” ประชุมกฎหมาย
ประจำศก เล่ม 4, หน้า 48.

²³ “พระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 54-55.

เท่านั้น²⁴ คำสอนของพระพุทธเจ้าถือเป็นสิ่งถูกต้องและบริสุทธิ์เสมอมนุษย์ไม่อาจแก้ไขได้ ปัญหาในการไม่สามารถบรรลุนิพพานได้นั้น ชนชั้นนำในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นไม่ถือว่าเกิดจากคำสอนที่ผิดพลาดอันจะต้องทำการแก้ไข แต่ถือว่าเกิดขึ้นจากปัญหาในความผิดเพี้ยนของเนื้อหาในพระไตรปิฎกและตีความคำสอนผิดพลาด และ "...มีอักษรอันวิปลาสนิพพานเสียแล้ว ... ควรสังเวชกุลบุตรทั้งหลายในพระพุทธศาสนา เมื่อไม่รู้คุณและโทษก็จะพากันมีดมัวมีความหลงเป็นต้น ภายหลังก็พากันเกิดโทษต่อไปในอนาคตกาล..."²⁵ ดังนั้นทางแก้ปัญหาก็ต้องทำการชำระพระไตรปิฎกซึ่งถือเป็นพระวจนะของพระพุทธเจ้าเพื่อให้คำสอนกลับมาบริสุทธิ์ดังเดิม²⁶

ในส่วนทางโลก กฎเกณฑ์ที่สำคัญที่สุดและเป็นหลักแห่งการออกประกาศกฎหมาย พระราชกำหนดและพระราชวินิจฉัยใด ๆ ทั้งปวงของพระมหากษัตริย์คือคัมภีร์พระธรรมนูญ

3.1.2 ที่มาของพระธรรมนูญ

เมื่ออิทธิพลของพุทธศาสนาและแนวความคิดที่ว่าพระมหากษัตริย์เป็นโพธิสัตว์มีอยู่อย่างเด่นชัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเมื่อเชื่อว่าเหตุผลทางโลกต่ำกว่าเหตุผลทางธรรม ทำให้กฎหมายที่กษัตริย์ทรงใช้ควบคุมความสงบทางโลกย่อมต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ของสิ่งที่สูงส่งกว่าก็คือธรรมะ หลักการสำคัญของกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็คือธรรมะในพุทธศาสนา การปฏิบัติตามกฎหมายก็คือการปฏิบัติตามหลักศีลธรรมในพุทธศาสนา

โดยเหตุที่ธรรมะมีที่มาจากพระวจนะของพระพุทธเจ้าซึ่งบริสุทธิ์และถาวรไม่เปลี่ยนแปลง ส่วนที่มาของกฎหมายนั้น เมื่อพิจารณาจากคัมภีร์พระธรรมนูญอันเป็นหลักแห่งกฎหมายยุติธรรมทั้งปวงตามที่ระบุในกฎหมายตราสามดวงนั้น ได้กล่าวถึงที่มาของคัมภีร์พระธรรมนูญว่า พระมนัสสาร (มนู) ซึ่งทำราชการเป็นอำมาตย์อยู่ในราชสำนักของสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราช มีหน้าที่เป็นผู้ตัดสินคดีของราษฎร ต่อมาได้เกิดความผิดพลาดในการตัดสินคดี ๆ หนึ่ง ทำให้คู่ความไม่พอใจ จนทำให้สมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตราชต้องเสด็จลงมาตัดสินเอง เป็นผลให้

²⁴ วิธีปฏิบัติตนให้ถึงนิพพานเรียกว่า "วิสุทธิภาวนา" ไปรอดู พระยาธรรมปรีชา (แก้ว), *วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 (ไตรโลกวิจิตร)*, หน้า 1112-1206.

²⁵ สมเด็จพระวันรัต, *วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม 3 (สังคิตยวงศ์)* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535) หน้า 260.

²⁶ ทวีศักดิ์ เผือกสม, "การปรับตัวทางความรู้ความจริงและอำนาจของชนชั้นนำสยาม พ.ศ.2325 - 2411," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540), หน้า 58.

“..มโนสารอำมาตยจึงดำหริว่าเรานี้มีสันดานกอบปรด้วยโมหาคติ ครั้งรำพึงตั้งนั้นก็
สังเวชสลดจิตระคิดอับประหยดอดสูแก่หมุ่มนุษทั้งหลาย แล้วหนีออกไปบวชเป็นฤๅษี
จำเรฎฐภาวนาภักได้อภิญญา ๕ อรรฐฐสมาบัติ ๘ ฐฐวารจิตรแห่งมนุษย์ทั้งปวง เหตุตั้งนั้นมนุษย์
ทั้งปวงก็ยินดีด้วยมะโนสารฤๅษี ๗ มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริรเจ้ากอบปรด้วย
ทศพิธราชธรรม ๑๐ ปรการจึงเหาะไปยังกำแพงจักรวาท เหนบาฬีคำภีรพระธรรมสาตร
อันคำภีรภาพเปนลายลักษณอักษรปรากฏอยู่ในกำแพงจักรวาท มีประริมณฑลที่เท่า
กายคชสารมะโนสารฤๅษีจึงกำหนดบาฬีนั้นแมนย่ำจำได้แล้วกลับมาแต่งเป็นคำภีร
พระธรรมสาตร”²⁷

ที่ว่าเนื้อหาของคัมภีรพระธรรมสาตร ปรากฏอยู่บนกำแพงจักรวาล ฎฎหมายตราสามดวง
ไม่ได้บอกว่ผู้ใดสร้างขึ้น ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่อยู่บนขอบ (กำแพง) จักรวาล เหมือนกันคือ
“อักษรอันเปนภททางคปรการแลอาคมเวททั้งปวง” ซึ่งพระฤๅษีชื่อ “พระภักทธระดาบศ” เหาะไป
ขอบจักรวาลเขียนเป็นตัวอักษรเอาไว้²⁸ ดังนั้นเนื้อหาของคัมภีรพระธรรมสาตรจึงเป็นสิ่งที่มืออยู่เอง
บนกำแพงจักรวาล มิได้มีผู้ใดสร้างขึ้น กำแพงจักรวาลในที่นี้อาจสื่อความหมายให้เห็นว่เป็นสิ่งที่
อยู่เหนือเจตนาและความควบคุมของมนุษย์โดยทั่วไป มนุษย์ต้องถูกควบคุมโดยพระธรรมสาตร
เช่นเดียวกับธรรมะที่มาจากพระพุทเจ้า ไม่อาจมีมนุษย์ผู้ใดแก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ และอาจเปรียบ
ได้ว่าเนื้อหาของพระธรรมสาตรเป็นหลักการสากลซึ่งมีอยู่เองตามธรรมชาติมิได้มีมนุษย์ผู้ใดสร้าง
ขึ้น พระธรรมสาตรจึงเป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัวไม่อาจเปลี่ยนแปลงแก้ไขได้ ดังนั้นจึงเป็นฎฎสูงที่สุดที่
ประกาศฎฎหมายอื่น ๆ จะต้องต้องเดินตามโดยแย่งหรือขัดไม่ได้

3.1.3 พระราชสาตร

เมื่อพิจารณาจากประกาศฎฎหมายต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในฎฎหมายตราสามดวง เราอาจ
แยกประเภทประกาศฎฎหมายโดยพิจารณาจากขนาดของเนื้อความได้เป็น 3 ประเภท คือ

ประเภทที่หนึ่งเป็นข้อประกาศฎฎหมายที่มาจากพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริรโดยตรง
ยังไม่ได้มีการชำระตัดทอนใดๆ ทั้งสิ้น ฎฎหมายประเภทนี้ได้แก่ พระราชกำหนดใหม่ พระราช
บัญญัติ ฎฎพระสงฆ์ ซึ่งเพิ่งตราขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพะพุททยอดฟ้าจุฬาลงคร

ประเภทที่สองเป็นข้อประกาศฎฎหมายที่ได้มีการย่อลงบ้างแล้ว แต่ยังไม่ได้ตัดทอนให้
เหลือแต่ส่วนเนื้อหา และยังไม่มีการจัดให้เข้าตามหมวดหมู่ตามมูลคดีแห่งพระธรรมสาตร

²⁷ กรมศิลปากร, “พระธรรมสาตร,” ฎฎหมายตราสามดวง, หน้า 7-8.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 7.

กฎหมายประเภทนี้ได้แก่ พระราชกำหนดเก่า และกฎ 36 ข้อ²⁹ ซึ่งตราขึ้นในช่วงปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ทำให้ยังไม่ทันได้ดำเนินการชำระให้สมบูรณ์ก็มาเกิดความวุ่นวายในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 2310 เสียก่อน

ประเภทสาม เป็นข้อประกาศกฎหมายที่ได้มีการประมวลย่อเนื้อหาหลายครั้งหลายหน จนกระทั่งสามารถจำแนกแยกเรื่องออกตามหมวดหมู่แห่งมูลคดีที่ปรากฏในพระธรรมนูญตราอันได้แก่มูลคดีวิวาท 29 และมูลคดีแห่งผู้พิพากษา 10³⁰ กฎหมายประเภทนี้มีตัวอย่างเช่น กฎหมายในหมวดลักษณะวิวาท ลักษณะโจร ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะผัวเมีย ลักษณะเบ็ดเสร็จ ลักษณะพยาน ลักษณะอุทธรณ์ เป็นต้น

ประกาศกฎหมายที่พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงประกาศออกใช้ในรูปพระบรมราชโองการ โดยหลักแล้วจะมีผลบังคับใช้ได้เฉพาะสมัยของพระมหากษัตริย์ผู้ประกาศพระองค์นั้นๆ เอง หากมีการเปลี่ยนแผ่นดิน ประกาศกฎหมายที่พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนได้ทรงประกาศไว้จะสิ้นผลบังคับไปทันที และไม่มีผลผูกพันให้ผู้ที่ได้รับราชบัลลังก์ต่อมาจะต้องปฏิบัติตาม ดังจะเห็นได้จากการกรณีที่มีการเปลี่ยนแผ่นดิน พระมหากษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ใหม่จะต้องเข้าพิธีบรมราชาภิเษก และแต่งตั้งบรรดาขุนนางเพื่อรับราชการต่อไป นอกจากนี้หาก “ราษฎรผู้ต้องคดีค้างอยู่ในกระลาการทั้งสองฝ่ายยังมีแล้ว ภาเกิดอุบัติเหตุแผ่นดินกลับแล้วแลตั้งขึ้นใหม่ และฝ่ายข้างหนึ่งจะกลับเอาคดีขึ้นว่าใหม่ใช้ ท่านว่า ๆ หมี่ได้เลย ... เหตุว่าพระมหากษัตริย์ดำรงเสวยตรัสดิใหม่”³¹

เนื่องจากพระมหากษัตริย์เป็นผู้ปกครองสูงสุดของรัฐ พระมหากษัตริย์จึงมีพระราชอำนาจที่จะออกประกาศพระราชโองการเพื่อบังคับการต่างๆ ให้การบริหารบ้านเมืองเป็นไปตามพระราชประสงค์ได้อย่างอิสระ ซึ่งพระบรมราชโองการเหล่านี้เรียกว่า “ราชสาตรา” แต่เมื่อพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นหลุดพ้นจากราชบัลลังก์ พระราชสาตราของพระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ จะได้รับการปฏิบัติตามสืบต่อมาอีกต่อเมื่อได้มีการชำระตัวบทให้ยับยั้งลง แล้วนำไปจัดหมวดหมู่เข้ากับมูลคดีตามพระบาลีในพระธรรมนูญตรา การชำระกฎหมายนี้คงจะกระทำกันอยู่เสมอในสมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งนี้เพื่อเป็นการรวบรวมข้อประกาศกฎหมายหลายฉบับซึ่งล้วนแต่กล่าวไว้โดยพิสดารให้ยับยั้งลง และสะดวกแก่การนำไปใช้ตัดสินคดีของตระลาการ อนึ่ง เนื่องจากราชสาตราที่ถูกลบทิ้งแล้วจะถูก

²⁹ ร.แสงกาต์ เห็นว่ากฎ 36 ข้อนี้ สมเด็จพระเจ้าอู่ทองมีพระบรมราชโองการแก่ลูกขุนให้จัดการชำระประกาศกฎหมายที่ออกในสมัยสมเด็จพระเจ้าอู่ทองทำยสระและสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

³⁰ มูลคดีวิวาท หมายถึง มูลเหตุต่างๆ ที่ผู้คนอาจก่อให้เกิดข้อพิพาทกัน ซึ่งมี 29 ประการ ส่วนมูลคดีแห่งผู้พิพากษา หมายถึง มูลเหตุที่อาจเกิดข้อโต้แย้งในการดำเนินคดี ซึ่งมี 10 ประการ โปรดดู ร.แสงกาต์, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, หน้า 44.

³¹ กรมศิลปากร, “ลักษณะตระลาการ มาตรา 110,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 263.

นำไปรวมกับมูลคดีแห่งพระธรรมนูญ ซึ่งหมายความว่าพระราชสาตราดังกล่าวจะต้องสอดคล้องกับหลักการในพระธรรมนูญด้วย หากว่าพระราชสาตราใดที่ไม่สอดคล้องกับหลักพระธรรมนูญ เช่น พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ที่ไม่ถูกต้องตามหลักศีลธรรม ก็จะไม่ได้รับการยอมรับและสิ้นผลไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงแผ่นดิน³² หรืออาจกล่าวในอีกแง่หนึ่งได้ว่า เฉพาะพระราชสาตราที่สอดคล้องกับพระธรรมนูญเท่านั้นที่จะมีบทบังคับอย่างถาวรเช่นเดียวกับกฎหมาย ส่วนพระราชสาตราที่ไม่สอดคล้องกับพระธรรมนูญนั้น ย่อมไม่มีผลผูกพันถาวรอย่างกฎหมาย หากจะบังคับได้ก็กระทำโดยใช้กำลังเท่านั้น³³ ซึ่งอำนาจโดยกำลังย่อมสิ้นสุดไปพร้อมกับการสวรรคตของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น

เมื่อพิจารณาจากพระราชปรารภในการชำระกฎหมายตราสามดวง จะพบว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงถือว่า “พระธรรมนูญ” คือ “ความยุติธรรม” โดยการที่บทกฎหมายพระอัยการเดิมวิปริตผันแปรไปนั้นเกิดจากการกระทำของคน มิได้เกิดจากความผิดพลาดของตัวบทพระธรรมนูญเอง ดังนั้นในการชำระกฎหมายตราสามดวงจึงต้องใช้บทพระบาลีในคัมภีร์พระธรรมนูญเป็นที่ตั้ง และด้วยจุดมุ่งหมายที่ “..ทรงพระมหากรุณาคุณจให้เป้นประโยชน์แก่กระษัตริย์อันดำรงแผ่นดินไปในภายหน้า...” ดังนั้นตามความหมายที่ว่ากฎหมายจะต้องเป็นหลักในการบริหารแผ่นดินตลอดไป กฎหมายที่ชำระโดยยึดถือเอาพระธรรมนูญเป็นหลักจึงเป็นบทบัญญัติที่ใช้บังคับได้ตลอด ประกาศพระราชโองการของพระมหากษัตริย์ในอดีตฉบับใดไม่สอดคล้องกับพระธรรมนูญก็คงจะถูกตัดทิ้งไปในการชำระกฎหมายครั้งนี้

หากพิจารณาในเนื้อหาประกาศกฎหมายซึ่งออกใช้ในสมัยกรุงศรีอยุธยา จนถึงประกาศกฎหมายซึ่งออกใช้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ส่วนใหญ่มีที่มาจากพระราชวินิจฉัยในการตัดสินคดีมิได้มาจากอำนาจนิติบัญญัติเช่นความหมายของกฎหมายในปัจจุบัน ร.แลงการ์ดให้ความเห็นไว้ว่า พระมหากษัตริย์ของไทยมีฐานะเป็นเพียงตุลาการสูงสุดที่คอยตัดสินคดี หรืออาจกล่าวได้ว่า เป็นเพียงผู้บริหารความยุติธรรมให้เป็นที่ไปตามกฎหมายที่มีอยู่แล้วเท่านั้น³⁴ จะเห็นว่าประกาศบางฉบับก็เป็นเพียงการตัดสินคดีนั้นๆ เพียงอย่างเดียว ดังเช่นกฎหมายตราสามดวงหมวดพระราชบัญญัติ มาตรา 13 ที่เป็นคำตัดสินคดีที่เมียทาสหลบหนี หรือในพระราชบัญญัติมาตรา 15 ซึ่งเป็น

³² ริชาร์ด โอ คอนเนอร์, “การตีความกฎหมายไทยโบราณ,” รวมบทความประวัติศาสตร์ 2 (มกราคม 2524): 27.

³³ ร.แลงการ์ด, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1, หน้า 74-75.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 44.

คำตัดสินในคดีทำชู้ เป็นต้น³⁵ กล่าวได้ว่าพระราชสาตราของพระมหากษัตริย์ แต่ละเรื่องมีสถานะ เป็นเพียงการตีความหลักกฎหมายที่มีอยู่แล้วตามพระธรรมนูญเท่านั้น

ส่วนประกาศฉบับที่มีการวางบทบังคับโทษไว้ด้วยนั้น ก็เกิดขึ้นจากการตัดสินคดีมาก่อน แล้วจึงทรงมีพระราชวินิจฉัยและวางบทกำหนดโทษในกรณีดังกล่าวที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต ทั้งนี้ เนื้อหาของประกาศดังกล่าวก็ยังคงอยู่ภายในขอบเขตของคัมภีร์พระธรรมนูญ โดยกฎหมายที่ ออกมา ตลอดช่วง 3 รัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนแล้วแต่อยู่ภายในกรอบของมูลคดีแห่ง พระธรรมนูญทั้งสิ้น เช่นเรื่องผัวเมีย ลักพา โจร ทาส การพนัน เป็นต้น หากถือตามความหมาย ของ “กฎหมาย” ที่กล่าวข้างต้น การออกประกาศดังกล่าวจึงถือเป็นการตีความและอธิบาย “กฎหมาย” ให้ชัดเจนขึ้นเท่านั้นโดยอาศัยหลักในพระธรรมนูญ ประกาศกฎหมายในสมัยพระ บาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกบางฉบับ เป็นพระราชวินิจฉัยซึ่งตีความกรณีที่ไม่เคยปรากฏ อุทากรณอยู่ในตัวบทกฎหมายที่รวมเข้าไว้ต่อท้ายมูลคดีแห่งพระธรรมนูญ เช่น ประกาศเกี่ยวกับการลงโทษผู้ข่มขืนกระทำชำเราเด็กหญิง ซึ่งตระลาการตรวจสอบจากบทพระไอยการแล้วปรากฏว่า “พบพระไอยการแต่ว่าชายมีเมียแล้ว ข่มขืนเด็กไม่รู้เดียงชา ที่ชายไม่มีเมียข่มขืนเด็กไม่รู้ เดียงชานั้น มิได้พบพระราชกฤษฎีกา...”³⁶ ประกาศบางฉบับก็เป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงโทษที่ กำหนดไว้แต่เดิม เช่น ประกาศฉบับหนึ่งซึ่งออกในปี พ.ศ. 2332 กล่าวว่า

“แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดลักพาผู้คนลูกเมียเข้าไทยบ่าวไพร่ท่านไปขายก็ดี และลักคน หลงไปขายก็ดี มิได้ขายก็ดี จับได้พิจารณาเปนสัจ ให้ปรับโทษตามพระราชกำหนด ขายคน 2 แห่ง 3 แห่ง ที่ซื้อให้มันไปเปนหัวสืบข้างนั้น ให้มันไปนอนสบายเหตุๆไม่เอา เบานัก ให้ส่งมันไปเปนตะพุ่นหย่าข้างจะได้เข็ดขยาด...”³⁷

ต่อมาในปี พ.ศ. 2335 เกิดเหตุการณ์ที่ชายพาทาสภรรยาของผู้อื่นหนีไปทำชู้ ลูกขุนปรับ ให้ลงโทษเชี่ยนและไปเป็นตะพุ่นหญ้าข้าง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมีพระราช คำริว่าเป็นโทษหนักเกินไป จึงทรงกำหนดโทษเสียใหม่โดยแยกอัตราโทษของการลักพาไปขายและ มิได้ขาย³⁸

³⁵ กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติ มาตรา 13 และมาตรา 15,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 589-591.

³⁶ “พระราชบัญญัติ มาตรา 17,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 592.

³⁷ “พระราชบัญญัติ มาตรา 17,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 586.

³⁸ “พระราชบัญญัติ มาตรา 12,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 589.

อาจมีประกาศกฎหมายบางฉบับที่มีได้มีที่มาจากการตัดสินใจตีความ แต่การออกประกาศกฎหมายเหล่านั้นล้วนมีจุดมุ่งหมายในทางธรรม ที่มีลักษณะเป็นการแสดงความเป็นโพธิสัตว์ของพระมหากษัตริย์ โดยเนื้อหาส่วนใหญ่จะเป็นการแสดงธรรมะ ดังเช่นในพระราชกำหนดใหม่ มาตรา 36 ที่กำหนดให้ข้าทูลออกฯ สมาทานศีลห้า ศีลแปด หรือศีลสิบเป็นประจำ³⁹ หรือมาตรา 33 ก็มีเนื้อหาเป็นการสอนให้ขุนนางปฏิบัติตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา⁴⁰

ดังนั้นการออกประกาศในช่วง 3 รัชกาลแรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีลักษณะเป็นการตีความกฎหมายภายใต้กรอบเดิม พระมหากษัตริย์แม้จะมีพระราชอำนาจออกประกาศอย่างไรก็ได้ แต่หากประกาศดังกล่าวไม่สอดคล้องกับหลักการในพระธรรมศาสตร์ ก็จะไม่สามารถคงสภาพบังคับสืบถาวรต่อไปดังเช่นกฎหมายได้

นอกจากนี้ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นกฎหมายยังถือเป็นสิ่งที่อยู่เหนือเจตนาของมนุษย์ (แม้แต่พระมหากษัตริย์เองก็ตาม) และมีอยู่โดยตัวมันเองมิได้ถูกผู้ใดสร้างขึ้น และมีลักษณะหยุดนิ่งไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งได้แก่พระธรรมศาสตร์ พระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจในการออกกฎหมายหรือแก้ไขกฎหมาย การออกประกาศกฎหมายทั้งหลายในสมัยดังกล่าว เป็นการใช้อำนาจในการตัดสินใจตีความตีความและอธิบายกฎหมายเท่านั้น⁴¹ และดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่ากฎหมายเปรียบได้กับธรรมะ โดยที่ธรรมะเป็นสิ่งที่ควบคุมความประพฤติทางธรรม ส่วนกฎหมายเป็นสิ่งที่ควบคุมความประพฤติทางโลก อันได้แก่ความยุติธรรมนั่นเอง

เนื่องจากกฎหมายเป็นสิ่งที่อยู่เหนือเจตนาของมนุษย์ ผู้คนในสังคมจึงไม่จำเป็นต้องรู้ว่ากฎหมายบัญญัติไว้ว่าอย่างไร บรรดาแนวคำวินิจฉัยของบูรพกษัตริย์ในอดีตที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงจึงจะถูกนำมาพิจารณา เมื่อเกิดข้อพิพาทหรือเกิดการละเมิดศีลธรรมขึ้น ดังนั้นกฎหมายจึงมีลักษณะเป็นกฎหมายเฉพาะสำหรับตระกูลการ ผู้ตัดสินคดีเท่านั้นที่ต้องรู้กฎหมาย ผู้คนโดยทั่วไปไม่จำเป็นต้องรู้ ดังเมื่อมีการออกประกาศกฎหมายใดๆ ออกมา การแจ้งประกาศให้ผู้คนทั่วไปทราบกระทำกันผ่านทางวาจา โดยทางกรมวังมีหน้าที่ “หมายบอกในพระนคร นอกพระนครให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการแขวงนายบ้านนายอำเภอ เป้าร้องประกาศราชฎการทั้งปวงจงทั่ว”⁴² ซึ่งการประกาศด้วยวาจาดังกล่าวคงจะให้รายละเอียดของเนื้อหากฎหมายได้อย่างไม่ละเอียด ซึ่งอาจทราบแต่เพียงว่ามีประกาศกฎหมายออกมา แต่ไม่ทราบว่า เป็นเรื่องอะไร

³⁹ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 36,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 756-762.

⁴⁰ “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 33,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 751-753.

⁴¹ David M. Engel, *Law and kingship in Thailand during the reign of king Chulalongkorn* (Ann Arbor, MI: University of Michigan Center for South and Southeast Asian Studies, 1975), p. 4.

⁴² กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติ มาตรา 22,” *กฎหมายตราสามดวง*, หน้า 750.

ทั้งนี้ เนื่องจากระเบียบของสังคมมีศีลธรรมเป็นตัวควบคุมความสงบสุขอยู่แล้ว กฎหมายเป็นเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกเมื่อเกิดข้อพิพาท หากมีผู้คนทั่วไปรับทัญญูติในกฎหมายอย่างชัดเจน อาจมีบางคนที่คิดหลบเลี่ยงโดยหาช่องว่างในตัวบทกฎหมายเพื่อกระทำการอันเป็นการละเมิดพระอาการ ซึ่งจะทำความยุติธรรมที่อยู่เหนือเจตนามนุษย์เสียไปได้ ดังเช่นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เคยมีความพยายามเผยแพร่เนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงนี้ให้ผู้คนในสังคมได้รู้จักกัน โดยนายโหมต อมาตยกุล ซึ่งในภายหลังได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเกษปนิกรโกศล ได้นำเอากฎหมายตราสามดวงจัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเพื่อออกจำหน่ายแก่ประชาชน โดยพิมพ์เป็น 2 เล่ม ในการพิมพ์ครั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือจากหมอบรัดเลย์ ทว่าความพยายามของนายโหมตเป็นสำเร็จไปเพียงเล่มเดียวก็เกิดเรื่องขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบเรื่องดังกล่าวเข้าก็ทรงพิโรธเป็นอย่างมาก โดยทรงหาว่าเป็นการสนับสนุนพวกซี้ช้อหมอคความให้ก่อความยุ่งยากแก่บ้านเมือง จึงมีรับสั่งให้ยึดกฎหมายฉบับที่พิมพ์ไปแล้วทั้งหมด และให้นำไปทำลายโดยเผาเสีย⁴³

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายมีความสืบเนื่องต่อมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยา โดยถือว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่มียู่แล้วโดยตัวของมันเองมิได้มีใครบัญญัติขึ้น ซึ่งก็คือพระธรรมศาสตร์ การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการออกประกาศกฎหมายต่างๆ นั้นเป็นเรื่องของการตัดสินใจตามหลักกฎหมายในพระธรรมศาสตร์ มิใช่เป็นการลบล้างหรือแก้ไขกฎหมายในพระธรรมศาสตร์เลย และเนื่องจากพระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา ทำให้เนื้อหาของพระธรรมศาสตร์ ย่อมเป็นสิ่งที่ใกล้เคียงกับหลักศีลธรรมในพุทธศาสนา

3.1.4. การปรับเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาเมื่อสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงไป ความคิดในเชิงมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม ในหมู่ชนชั้นนำที่ได้ก่อตัวมาตั้งแต่ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เริ่มมีมากขึ้นเป็นลำดับ นอกจากนี้ความรู้ในวิทยาการจากตะวันตกที่เข้ามาสู่สังคมไทยโดยมิชชันนารีชาวอเมริกันตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ได้ส่งผลต่อความคิดเกี่ยวกับพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการออกกฎหมาย แต่มิใช่ในรัชสมัยของพระองค์ เพราะทัศนคติของพระองค์ต่อความรู้จากตะวันตกกลับมิได้เป็นไปในทางนิยมชมชอบ แม้จะทรง

⁴³ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยาตราชานุภาพ, **ศาสนสมเด็จ เล่ม 11** (กรุงเทพฯ: คุรุสภา, 2504), หน้า 33-34.

ตระหนักเห็นว่าเทคโนโลยีของตะวันตกนั้นสูงส่งกว่า แต่ทรงมองความเหนือกว่าดังกล่าวอาจจะเข้ามาทำลายวัฒนธรรมแบบไทยจนหมดสิ้น ดังจะเห็นได้จากความพยายามของพระองค์ในการที่จะสืบทอดมรดกทางความรู้และวัฒนธรรมไทยโดยการบูรณะวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม⁴⁴ ความคิดเกี่ยวกับกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังมีลักษณะเช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์สมัยต้นรัตนโกสินทร์อีกสองพระองค์

แต่เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จขึ้นครองราชย์ ความคิดเกี่ยวกับกฎหมายจึงได้เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งปัจจัยสำคัญก็คือการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับโลกนี้และโลกหน้าอันเนื่องมาจากการสังสมความคิดในเชิงมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม ชนชั้นนำไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นเริ่มให้ความสำคัญแก่ชีวิตใน "โลกนี้" มากขึ้น ในขณะที่เรื่องของ "โลกหน้า" เริ่มลดความสำคัญลง เรื่องทางโลกกับเรื่องทางธรรมเริ่มถูกแบ่งแยกกันออกอย่างชัดเจน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งทรงเป็นวชิรญาณภิกขุก็ทรงมีแนวความคิดเช่นเดียวกันนี้ ดังแนวคิดประการหนึ่งของธรรมยุติกนิกายซึ่งพระองค์ทรงตั้งขึ้นนั้น คือความคิดว่าพระสงฆ์เท่านั้นที่ถูกคาดหวังให้จำกัดตัวเองอยู่ในทางธรรมซึ่งแยกออกต่างหากจากทางโลก ส่วนผู้คนราษฎรทั่วไป วชิรญาณภิกขุเสนอให้เพียงรักษาศีล 5 อย่างต่ำ⁴⁵ และแม้พุทธศาสนายังคงมีอิทธิพลอยู่มากในสังคม แต่ก็ถูกแบ่งแยกออกไปว่าเป็นเรื่องทางธรรมโดยเฉพาะ ดังนั้นเมื่อพระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์ แม้จะยังคงปรากฏอิทธิพลของคติสมมติราชาในการอธิบายถึงที่มาแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์อยู่เหมือนเดิมอยู่บ้างก็ตาม แต่สถานะของพระมหากษัตริย์มิได้มีรากฐานมาจากการเป็นโพธิสัตว์ที่สังสมบารมีมามากมายในอดีตชาติ และมีได้มีภาวะที่จะนำพาสรรพสัตว์หลุดพ้นจากทุกข์อีกต่อไป โดยในประกาศกฎหมายฉบับต่างๆที่พระองค์ออกบังคับใช้จะไม่ปรากฏข้อความที่อ้างพระองค์เป็นโพธิสัตว์ดังเช่นพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนอีกเลย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษย์คนหนึ่งเท่านั้น⁴⁶

⁴⁴ วิไลเลขา ธารวรรณสาร, *ชนชั้นนำไทยกับการรับวัฒนธรรมตะวันตก* (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2545), หน้า 38-39.

⁴⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, "คาถาสรรเสริญพระธรรมวินัย," ใน *ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาบาลีในรัชกาลที่ 4 ภาค 1* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2511), หน้า 348-349. (คณะธรรมยุตและมหามกุฏราชวิทยาลัยโดยเสด็จพระราชกุศลเฉลิมพระเกียรติสมัยครบ 100 ปี จากวาระเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหามกุฏพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 1 ตุลาคม 2511).

⁴⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, "เรื่องดอกเตอร์ยอนไฮกอให้ส่งไก่ปลาดไปให้ที่สิงคโปร์และเรื่องถือน้ำพิพัฒน์สัตยาสาบาลและเรื่องพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาและกรุงธนบุรี," *จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1227* เลขที่ 71 อ้างถึงใน

ทว่าความเป็นมนุษย์ของพระมหากษัตริย์นั้นมิได้เป็นมนุษย์ธรรมดาเฉกเช่นราษฎรทั่วไป ทั้งนี้เพราะมหากษัตริย์ต้องเป็นผู้ที่คนทั้งปวงเห็นว่า “ชื่อสัตย์เที่ยงธรรมจึงเลือกผู้นั้นตั้งใจเป็นเจ้าของแผ่นดินเพื่อจะกันแลปรามปรามผู้ที่ไม่ชื่อสัตย์เที่ยงธรรม อย่าให้ได้ช่องเพื่อจะคุมเหงคนที่หากำลังไม่”⁴⁷ พระองค์มีพระราชดำริพระมหากษัตริย์เป็นผู้ที่ได้รับมอบอำนาจจากสังคมเพื่อจะทรงใช้อำนาจดังกล่าวในการยังประโยชน์สุขให้แก่สังคม แต่เนื่องจากการที่พระราชอำนาจมาจากผู้คนในสังคม มิได้มาจากบุญญาบารมีดังเช่นโพธิสัตว์ จึงต้องทรงมีพันธะหน้าที่ต้องปฏิบัติต่อสังคมเพื่อให้เกิดความสงบสุข และเครื่องมือสำคัญประการหนึ่งในการปฏิบัติหน้าที่ดังกล่าวก็คือกฎหมาย ซึ่งในทางกลับกัน ผู้คนในสังคมก็ต้องเชื่อฟังและยอมปฏิบัติตามกฎหมายของพระองค์

การปฏิบัติตามพันธะหน้าที่ดังกล่าว ทรงแสดงออกโดยการออกประกาศฉบับต่าง ๆ เพื่อใช้บังคับกับผู้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคม การออกประกาศกฎหมายในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ จะมีความแตกต่างจากประกาศกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเฉพาะความคิดเรื่องที่มาของกฎหมาย ทรงมีพระราชดำริว่าอำนาจในการออกกฎหมายอยู่ที่พระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงมีความชอบธรรมในการเป็นที่มาของกฎหมาย⁴⁸ และกฎหมายมิได้เป็นสิ่งที่คงอยู่อย่างแน่นิ่งตลอดไป กฎหมายอาจเปลี่ยนแปลงได้เสมอให้เหมาะสมกับสถานการณ์ ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดความเปลี่ยนแปลงในสังคมหลายประการ ทำให้กฎหมายที่มาจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไม่สามารถแก้ไขปัญหาความขัดแย้งได้หมด โดยเฉพาะการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก เช่น ในเรื่องทาส ตามพระธรรมศาสตร์สามารถมีทาสได้ แต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีประกาศมิให้ช่วยบรรดาคนในบังคับของอังกฤษและชาติตะวันตกอื่นๆ มาเป็นทาส ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่ว่า “ธรรมเนียมอังกฤษแลประเทศยุโรปนั้น หาได้ช่วยคนมาเป็นข้าทาสใช้สอยเหมือนอย่างกรุงเทพฯ ไม่”⁴⁹ ซึ่งประกาศฉบับนี้แสดงให้เห็นว่าการออกกฎหมายคำนึงถึงอิทธิพลความคิดทางกฎหมายของตะวันตก มากกว่าจะพิจารณาจากฐานความคิดในพระธรรมศาสตร์ หรือในกรณีการออกประกาศให้ข้าราชการเลือกผู้ที่จะมาดำรงตำแหน่งหัวหน้าผู้พิพากษา ทั้งนี้เพราะตำแหน่งดังกล่าวเป็นผู้รับผิดชอบตัดสินคดีความของคนทั้งปวง และ

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์, การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 - พ.ศ.2475, หน้า 37.

⁴⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “นานาธรรมวิจารณ์,” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทยในรัชกาลที่ 4 ภาค 2, หน้า 131.

⁴⁸ กองหอสมุดแห่งชาติ, “การตัดสินความในพระปิ่นเกล้า,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1223 เลขที่ 89.

⁴⁹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามมิให้ช่วยคนในบังคับต่างประเทศยุโรปมาเป็นทาส,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404 (พระนคร: คุรุสภา, 2504), หน้า 95.

ทรงทราบมาว่า “ในประเทศอื่นๆ เมื่อผู้ครองแผ่นดินจะตั้งผู้สำหรับตัดสินความ ก็ยอมให้คนทั้งปวงเลือก”⁵⁰

การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายอีกประการหนึ่งก็คือการออกกฎหมายมิได้มีที่มาจาก การตัดสินคดี ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า อำนาจในการออกกฎหมายเป็นอำนาจของพระองค์เอง พระองค์ทรงมีอิสระที่จะออกกฎหมายเพื่อควบคุมหรือตักเตือนผู้คนในสังคมได้เอง⁵¹ ประกาศกฎหมายหลายฉบับชี้ให้เห็นว่าแม้จะยังไม่เกิดการโต้แย้ง หรือคดีความขึ้น แต่พระองค์ก็ทรงออกประกาศออกมาก่อน จะเห็นได้จากประกาศหลายฉบับที่ออกมาตักเตือนผู้คนในสังคมให้กระทำหรืองดเว้นการกระทำ หรือประกาศแจ้งเหตุการณ์บางอย่าง ดังตัวอย่างเช่น ประกาศที่เกี่ยวกับการใช้ภาษาบางฉบับ ประกาศเรื่องชอมถนน เป็นต้น ประกาศเหล่านี้มิได้เกิดจากการตัดสินคดีความแต่อย่างใด นอกจากนี้การให้เหตุผลในการออกประกาศกฎหมายหลายฉบับ ทรงมิได้อ้างเหตุทางธรรมหรือความเป็นโพธิสัตว์แต่อย่างใด แต่ทรงอ้างถึงความจำเป็นตามประสบการณ์ของพระองค์ที่สามารถพบเห็นได้จริง ดังปรากฏในประกาศพิกัฒาษีเรือตึกแพโรงร้าน พ.ศ.2409 ที่กล่าวถึงเหตุผลของกฎหมายนี้ว่ามาจาก

“...ทรงพระราชดำริเห็นว่าราษฎรที่มีทุนรอนน้อยทำของต่างๆ คือขนมแลอื่นๆ ขึ้นแล้ว..... แล้วเดินขายวางขายเมื่อขายไม่หมดก็ยอมเนาบูด...แล้วผู้เก็บตลาดทะเลาะกับไพร่คนยากคนจนเพราะเบี้ย ๙ เบี้ย ๑๐ เบี้ยอึ้งๆ นำรำคาญ จะคิดผ่อนผันขึ้นใดจะดีจะให้ราษฎรที่ยากจนไม่ต้องลำบากด้วยดั่งเคียงกับผู้เก็บตลาดเพราะเบี้ยเล็กน้อย...”⁵²

อาจกล่าวได้ว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความคิดเกี่ยวกับอำนาจนิติบัญญัติตามความหมายในกฎหมายสมัยใหม่ ได้เริ่มเกิดขึ้นแล้วในเมืองไทย กฎหมายมาจาก

⁵⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศให้เลือกพระราชครูลูกขุน พระมหาราชครูโรหิต พระมหาราชครูมหิธร,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

⁵¹ รูปแบบความคิดเช่นนี้ คล้ายกับความคิดสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism) ของโลกตะวันตก ซึ่งเจริญรุ่งเรืองมากในยุโรปช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดดู ปรีดี เกษมทรัพย์, เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญา ชั้นปริญญาตรี ภาคสอง : บทนำทางประวัติศาสตร์, กิตติศักดิ์ ปรกติ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มิตรนรากรพิมพ์, 2526), หน้า 356.

⁵² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศพิกัฒาษีเรือตึกแพโรงร้าน,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2408-2411 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 31.

เจตจำนงของผู้ใช้อำนาจนี้ซึ่งก็คือพระมหากษัตริย์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออำนวยความสะดวกให้แก่วางความสงบสุขให้แก่สังคมเป็นหลัก สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นกฎเกณฑ์ที่ประกาศออกใช้ย่อมสามารถเปลี่ยนแปลงได้เสมอโดยไม่มีขอบเขต ตรีบาโตที่ยังคงเป็นไปเพื่อความสงบของสังคม และแน่นอนว่ากฎหมายในลักษณะนี้ย่อมแยกตัวออกจากธรรมะอย่างชัดเจน เพราะดังที่กล่าวมาแล้วว่าในช่วงเวลานั้น เรื่องทางโลกกับเรื่องทางธรรมเริ่มถูกแยกออกจากกัน ความชั่วในทางศีลธรรมกับการทำผิดกฎหมาย กลายเป็นคนละสิ่งกัน ซึ่งกรณีนี้จะไม่เกิดขึ้นในกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังตัวอย่างเช่น กรณีของฝิ่น การสูบฝิ่นไม่เคยได้รับความเห็นชอบจากพระมหากษัตริย์ไทยก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังจะเห็นได้ในกฎหมายตราสามดวง ลักษณะโจรมีข้อห้ามสูบฝิ่นไว้ จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย การสูบฝิ่นก็ยังคงเป็นข้อห้ามอยู่เช่นเดิม⁵³ เพราะฝิ่นถือเป็นอบายมุข ตามมาตรฐานศีลธรรมถือเป็นสิ่งเลวร้าย แต่กฎหมายกลับมิได้ห้ามปรามการสูบฝิ่นในหมู่ชาวจีน และแม้แต่ผู้ที่เป็นคนไทยหากประสงค์จะสูบฝิ่นก็สามารถทำได้โดยการไต่หาเงาะให้เข้าใจว่าเป็นจีน⁵⁴ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไม่ทรงชอบคนที่สูบฝิ่นกินฝิ่นก็ตาม⁵⁵ แต่การที่ยอมให้มีการสูบฝิ่นได้นี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่าหลักในการออกกฎหมายจะคำนึงถึงศีลธรรมอย่างเดียวไม่ได้ จำเป็นต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านอื่นด้วย ซึ่งในกรณีนี้ก็คือแรงกดดันจากต่างประเทศ

เมื่อกฎหมายเริ่มเปลี่ยนแปลงไปโดยอาจมิได้เป็นสิ่งเดียวกับธรรมะ แต่กลับเป็นสิ่งแสดงเจตนารมณ์ของผู้ปกครอง ผู้คนทั่วไปในสังคมซึ่งไม่อาจรับรู้ได้ถึงเจตนารมณ์ดังกล่าวได้ด้วยตัวเอง เพราะการละเมิดกฎหมายมิได้ใช้เกณฑ์ทางศีลธรรมแบบเดิม ดังนั้นจึงต้องมีการแจ้งเรื่องราวเหล่านั้นให้ผู้คนโดยทั่วไปหรือผู้คนที่ต้องอยู่ในบังคับของบทบัญญัติเรื่องนั้นๆ ทราบถึงเนื้อหาของกฎหมาย เพื่อที่จะได้ปฏิบัติหรือละเว้นการปฏิบัติได้ถูกต้องตามที่กฎหมายวางหลักเกณฑ์ไว้ แต่ทว่าในความคิดเดิม ประกาศกฎหมายถึงเป็นสิ่งต้องห้ามมิให้เผยแพร่ไปสู่วงกว้าง โดยจะรับรู้กันแต่เฉพาะกลุ่มผู้ที่ต้องทำหน้าที่ตระลาการพิพากษาคดีเท่านั้น ราษฎรโดยทั่วไปไม่มีสิทธิทราบเนื้อหาของกฎหมายเพราะดังที่กล่าวมาแล้วว่า อาจทำให้ “พวกซี้ซื่อหมอคความ” สามารถศึกษาหาช่องว่างของกฎหมายมาหลีกเลียงความผิดได้ ซึ่งความคิดดังกล่าวได้เปลี่ยนแปลงไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนั้นจึงได้มีการตีพิมพ์ประกาศกฎหมายเพื่อเผยแพร่ให้

⁵³ เสถียร ลายลักษณ์, “พระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 54-55.

⁵⁴ การนำฝิ่นเข้ามาจำหน่ายในเมืองไทยเป็นผลมาจากสนธิสัญญาเบาว์ริงที่กำหนดให้อังกฤษสามารถนำฝิ่นเข้ามาขายในเมืองไทยได้ แต่ต้องขายให้แก่พระคลังสินค้าเท่านั้น

⁵⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามไม่ให้คนสูบฝิ่นเป็นทุนหมิ่นรับเบียดหัวด,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400 (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2503), หน้า 121.

แก่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมทราบอันได้แก่การออกราชกิจจานุเบกษา โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสในการออกราชกิจจานุเบกษาว่า

“ทรงพระราชดำริวิตกว่าราชการต่างๆ ซึ่งสั่งด้วยบาทหมายแต่กรมวังให้สั่งดีและหลวงพันเดินบอกตามหมู่ตามกรมต่างๆ นั้นก็ดีการที่บังคับให้นายอำเภอมียหมายป่าวประกาศแก่ราษฎรในกรุงก็ดี การที่มีท้องตราไปให้เจ้าเมืองกรมการหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือ มีหมายให้กำนันรั้วแขวงอำเภอบอกประกาศแก่ราษฎรใน แขวงนั้นๆ ก็ดี พระราชบัญญัติใหม่ๆ ตั้งขึ้นเพื่อจะห้ามการที่มีควรและบังคับการที่ควรก็ดี การเดือนสติให้ระฤกแลถือพระราชกำหนดกฎหมายเก่าที่ดีตั้งขึ้นแลเลิกทิ้งอากรภาษีต่างๆ แลพิภักดภาษีนั้นๆ แลลดหย่อนลงๆ เพิ่มขึ้นพิภักดของในภาษีนั้นๆ ก็ดีการกะเกณฑ์ขอแรงแลบอกบุญก็ดี ว่าโดยสั้นโดยย่อเหตุใดๆ การใดๆ ที่ควรชำระราชการทั้งปวงๆ ราษฎรทั้งปวงจะพึงรู้ทั่วกันนั้น แต่ก่อนเปนแต่บาทหมายแลทำคำประกาศเขียนเส้นดินสอดำลงกระดาษส่งกันไปส่งกันมา แลให้ลอกต่อกันไปผิดๆ ถูกๆ แลก็เพราะฉบับหนังสือนั้นน้อยผู้ที่จะได้อ่านก็น้อยไม่รู้ทั่วถึงกันว่าการพระราชประสงค์ แลประสงค์ของผู้ใหญ่ในแผ่นดิน จะบังคับมาแลตกลงประการใดชำระราชการทั้งปวงแลราษฎรทั้งปวงก็ไม่ทราบทั่วกันได้ยินแต่ว่ามีหมายว่าเกณฑ์ประกาศว่าบังคับมา เมื่อการนั้นเกี่ยวข้องกับตัวใครก็เป็นแต่ถามกันต่อไป ผู้ที่จะได้อ่านต้นหมายต้นท้องตรานั้นน้อยตัวถึงจะได้อ่านก็ไม่เข้าใจ เพราะราษฎรเมืองไทยผู้ที่รู้หนังสือนั้นน้อยกว่าผู้ที่ไม่รู้ คนไพร่ๆ ในประเทศบ้านนอกหนังสือก็อ่านไม่ออก ดวงตราของขุนนางในตำแหน่งซึ่งจะบังคับราชการเรื่องไรจะเป็นอย่างไรก็ไม่รู้จักดู สักแต่ว่าเห็นดวงตราที่ดีมาด้วยขาดแลเสนแดงๆ แล้วยกก็กลัว ผู้ที่ถือมาว่ากะไรก็เชื่อหมด เพราะฉะนั้นจึงมีคนโกงๆ คดๆ แต่งหนังสือเปนดังท้องตราและบาทหมายอ้างรับสั่งวังหลวง แลวังหน้า แลเจ้านายและเสนาบดีที่เป็นที่ราษฎรนับถือยำเียงแล้วก็ว่าการบังคับไปต่างๆ ตามใจตัวปราศณาด้วยการที่มีได้เป็นธรรม แลทำให้ราษฎรเดือดร้อน แลเสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน และพระนามเจ้านายแลชื่อของขุนนางไป เพราะฉะนั้นบัดนี้ทรงพระราชดำริหจะบำบัดโทษต่างๆ ดังว่ามาแล้วนั้นทุกประการ จึงโปรดให้ตั้งการตีพิมพ์หนังสืออย่างหนึ่งมีชื่อโดยภาษาสังขกฤษว่าหนังสือราชกิจจานุเบกษาแปลว่าหนังสือเป็นที่เพ่งดูราชการ...”⁵⁶

⁵⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศที่ 1,” ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, 2537), หน้า 13-14. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายประกอบ หุตะสิงห์ ป.จ.ม.ป.ช.,ม.ว.ม. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 24 ธันวาคม พุทธศักราช 2537).

จากพระราชดำรัสดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงแนวพระราชดำริที่ว่า การรับทราบเนื้อหาของกฎหมายเป็นสิ่งทีราษฎรโดยทั่วไปควรทราบ เพราะเป็นไปไม่ได้ที่ราษฎรจะทราบกฎหมายได้เองโดยมิได้ทรงเกรงว่าราษฎรจะหาช่องทางหลีกเลี่ยงกฎหมาย แต่กลับกันทรงเกรงว่าหากไม่ประกาศให้ทราบ อาจเป็นช่องทางให้บรรดาข้าราชการแอบอ้างอำนาจในการออกประกาศกฎหมายของพระองค์ไปใช้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรได้ เหตุผลอีกประการหนึ่งก็อาจเป็นไปได้ว่า ประกาศกฎหมายที่ออกในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีลักษณะเฉพาะเรื่องหรือเป็นเรื่องราวใหม่ๆ ในสมัยนั้น หากมิได้ประกาศให้ราษฎรทราบอย่างละเอียดชัดเจนก็อาจเกิดปัญหาขึ้นได้ ดังเช่น ประกาศเรื่องดาวหางปีระกาตริศกใน พ.ศ.2404 ที่พระองค์ได้ออกมาเตือนประชาชนมิให้ตื่นตระหนกกับดาวหางมากนักเพราะถือเป็นปรากฏการณ์ธรรมดา⁵⁷ หรือประกาศให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง พ.ศ.2399⁵⁸

ราชกิจจานุเบกษามีลักษณะเป็นหนังสือพิมพ์ที่ใช้สำหรับแจ้งข่าวสารต่างๆ จากราชสำนัก ดังนั้นจึงมีเรื่องราวหลายประเภทนอกเหนือจากกฎหมายลงตีพิมพ์ด้วย แต่ทว่าการพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาระทำอยู่ได้ประมาณหนึ่งปีเท่านั้นก็มีเหตุต้องยกเลิกไปเพราะพระองค์ทรงมีพระราชธุระมากขึ้น ทรงไม่มีเวลาในการร่างราชกิจจานุเบกษา แต่การพิมพ์ประกาศกฎหมายก็ยังคงกระทำมาตลอดและทำเป็นใบปลิวแจกไปปิดตามกระทรวงทบวงกรมต่างๆ แทนการป่าวร้อง⁵⁹ นอกจากนี้ยังทรงให้เจ้าหน้าที่นำไปปิดไว้ในสถานที่ซึ่งผู้คนราษฎรจำนวนมากสามารถพบเห็นได้อย่างชัดเจน เช่นที่วัดใหญ่ๆ ศาลากลาง ศาลาการเปรียญ⁶⁰ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงพระราชประสงค์ของพระองค์อย่างแน่วแน่ในการแจ้งประกาศกฎหมายให้ราษฎรทราบ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะได้เกิดความคิดเกี่ยวกับที่มาของกฎหมายว่ามาจากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เอง แต่ก็ยังพบว่าการออกประกาศกฎหมายบางเรื่อง ยังคงมีอ้างความชอบธรรมจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังเช่นกรณีการออกประกาศเรื่องคนกงนอก ซึ่งกล่าวถึงมูลนายที่ส่งไพร่กงนอกออกไปทำมาหากินยังหัวเมืองและให้ท้ายไพร่เหล่านั้นก่อความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป โดยทรงอ้างว่าการกระทำดังกล่าว “เป็นอันไม่ซื่อสัตย์ต่อแผ่นดินถ้าแผ่นดินมีเทวดารักษาทำนุบำรุงอยู่เทวดาจะไม่รักษาทำนุบำรุง

⁵⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศเรื่องดาวหางปีระกาตริศก,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404, หน้า 310.

⁵⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 223-225.

⁵⁹ “อธิบายความว่าด้วยประกาศรัชกาลที่ 4,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁶⁰ “ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 204.

ผู้นั้น”⁶¹ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงรัชสมัยของพระองค์ เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านไปสู่รัชสมัยใหม่ที่เป็น สมบูรณาญาสิทธิราชย์⁶² ความคิดเกี่ยวกับรัฐในรูปแบบเดิมยังคงมีอยู่ ซึ่งความคิดที่ว่ากฎหมาย มาจากพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เพียงอย่างเดียวนั้นจะปรากฏขึ้นก็ในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว⁶³

อาจกล่าวได้ว่า ความคิดกฎหมายไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงเป็นรูปแบบ เดียวกับความคิดเรื่องที่มาของกฎหมายในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั่นคือ คือว่ากฎหมายเป็นสิ่งที่มียู่ เองตามธรรมชาติอันได้แก่พระธรรมศาสตร์ ประกาศกฎหมายที่ออกโดยพระมหากษัตริย์เป็นเพียง การตีความปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นให้สอดคล้องกับหลักการในพระธรรมศาสตร์เท่านั้น ต่อมาใน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้อิทธิพลความรู้จากตะวันตก ทำให้ความคิด เกี่ยวกับที่มาของกฎหมายเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์มากขึ้น

3.2 “ความศักดิ์สิทธิ์”⁶⁴ ของกฎหมาย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลเป็นอย่างมากในกฎหมายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น โดยเฉพาะความเชื่อเกี่ยวกับโลกหน้าที่ว่ามนุษย์อยู่ภายใต้หลักเกณฑ์การเวียนว่าย ตายเกิดอย่างไม่รู้จบซึ่งเป็นสิ่งที่มนุษย์ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ระยะเวลาที่แท้จริงของสังคมและพุทธ ศาสนาจะมีอายุเพียง 5,000 ปี การใช้ชีวิตในโลกนี้เป็นเพียงเรื่องที่ไม่แน่นอน ดังนั้นความเชื่อ ในเรื่องกรรมจึงเป็นหลักในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ โดยเชื่อกันว่าวิถีชีวิตในปัจจุบันชาติ ล้วนเกิดขึ้นจากผลกรรมที่กระทำมาในอดีตชาติ และย่อมส่งผลต่อไปยังวิถีชีวิตในอนาคตชาติ ถ้า มนุษย์ทำกรรมดี (กุศลกรรม) จะได้ไปเกิดในช่วงเวลาที่ดี และอยู่ในภพภูมิที่ดีกว่าเช่นไปเกิดเป็น เทวดา ถ้ามนุษย์ทำกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) ก็จะไปเกิดในช่วงเวลาที่เลวเช่นกสิยัค และอยู่ในภพภูมิ ที่เลวลง เช่นไปเกิดเป็นสัตว์นรก หรือเปรต ระยะเวลาในปัจจุบันชาติเป็นเพียงส่วนเลี้ยวหนึ่งของ ระยะเวลา 5,000 ปีดังกล่าว และเนื่องจากกฎหมายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเปรียบเสมือน

⁶¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศเรื่องคนกองนอก,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 147-148.

⁶² สมเกียรติ วันทะนะ, “เมืองไทยยุคใหม่ : สัมพันธภาพระหว่างรัฐกับประวัติศาสตร์สำนัก,” ใน *อยู่เมืองไทย รวมบทความทางสังคมการเมืองเพื่อเป็นเกียรติแด่ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก ในโอกาส อายุครบ 60 ปี*, สมบัติ จันทร์วงศ์ และชัยวัฒน์ สถาอานันท์ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2530), หน้า 97.

⁶³ Andrew Huxley, “Thai, Mon & Burmese Dhammathats – Who influence whom?,” in *Thai law: Buddhist law essays on the legal history of Thailand, Laos and Burma*, ed. Andrew Huxley (Bangkok: White Orchid Press, 1996), p. 118.

⁶⁴ ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายในที่นี้ หมายถึง สิ่งที่เป็นตัวบังคับไม่ให้ผู้คนกระทำผิดกฎหมาย

ธรรมะในพุทธศาสนา การละเมิดบทกฎหมายก็เปรียบเสมือนการทำกรรมชั่ว ซึ่งนอกเหนือจะเป็นเหตุให้ต้องรับโทษทัณฑ์ในปัจจุบันชาติแล้ว ยังส่งผลต่อวิถีชีวิตในอนาคตชาติอีกด้วย

สิ่งที่ใช้ควบคุมมิให้ผู้คนประพฤติผิดกฎหมายก็คือบทลงโทษ ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น บทลงโทษตามที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงมีอยู่หลายชนิดตั้งแต่โทษขั้นเบา เช่น การปรับไหม ไปจนถึงโทษขั้นหนักเช่นการประหารชีวิตให้สิ้นทั้งโคตร ซึ่งโทษทัณฑ์ที่ผู้ละเมิดกฎหมายต้องได้รับในบางครั้งก็ยังมีหลายชนิด เช่น ในปี พ.ศ.2327 เกิดของอ้ายสนซึ่งเข้าไปทำเงินแดง (เงินปลอม) อยู่ในป่าตำบลท่าพุดยายชา แขวงเมืองนครไชยศรี และที่บางใหญ่แขวงเมืองนนทบุรี และเอาเงินแดงดังกล่าวเข้ามาใช้ในพระนคร ทรงให้ลงพระราชอาญาหลายประการอันได้แก่ ฆี่ยน ธิราชบาตร ตัดนิ้ว สักหน้า ทเวนบกสามวันทเวนเรือสามวัน และจำคุกตลอดชีวิต⁶⁵ นอกจากนี้ยังมีโทษบางชนิดก็เป็นโทษอันรุนแรง ดังที่ปรากฏในลักษณะกระบดศึก ซึ่งเป็นบทกฎหมายเก่าที่ใช้มาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา กำหนดว่า ผู้ที่กระทำผิดบางอย่าง เช่น มักใหญ่ใฝ่สูงคิดกระบดต่อพระเจ้าแผ่นดิน หรือวางเพลิงปล้นเมือง ต้องได้รับโทษประหารชีวิตด้วยวิธีการอันรุนแรง อาทิ “ต้อยกระบานศีคะเล็กออกเสียเอาคิมคืบก้อนเหล็กแดงใหญ่ใส่ลง ให้มันสะหมองศีคะพลุ่งพุ่งขึ้นดั่งม้อเคี้ยวน้ำส้มพะอุม” หรือ “เอาขอเกี่ยวปากให้อ้าไว้แล้วตามประทีบไว้ในปาก ในยหนึ่งเอาปากสิ่งอันคมนั้นแสะแหวะผ่าปากจนหมวกหูทั้งสองข้าง แล้วเอาขอเกี่ยวให้อ้าปากไว้ให้โลหิตไหลออกเต็มปาก”⁶⁶ เป็นต้น

ทว่า บทลงโทษดังกล่าวอาจไม่สามารถควบคุมความประพฤติของผู้คนในสังคมได้มากนัก ทั้งนี้เนื่องจากเหตุผลที่ว่า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น การรู้กฎหมายคงมีเฉพาะในหมู่ผู้ที่ต้องทำหน้าที่พิพากษาคัดสินคดีเท่านั้น การประกาศกฎหมายแก่ผู้คนในสังคมกระทำกันด้วยวิธีการง่าย ๆ โดยใช้การป่าวร้องทางวาจาเป็นสื่อให้ผู้คนรับทราบ ซึ่งวิธีการดังกล่าวคงทำให้ผู้คนที่ต้องอยู่ใต้บังคับของกฎหมายดังกล่าวไม่สามารถรับรู้ถึงเนื้อหาของกฎหมายได้อย่างละเอียดชัดเจน และโดยเฉพาะบทลงโทษซึ่งบางครั้งในการกระทำเดียวอาจมีโทษอยู่หลายประการ ราษฎรทั่วไปคงจะไม่ทราบถึงโทษทัณฑ์ที่ตนจะได้รับเมื่อเกิดการละเมิดกฎหมาย นอกจากนี้ในประกาศกฎหมายหลายเรื่องยังมีได้ระบุโทษไว้ให้ชัดเจน แต่จะระบุเพียงว่า “จะเอาตัวเป็นโทษ” หรือ “จะลงโทษตามโทษานุโทษ” หรือ “จะลงโทษให้จงหนัก”

สำหรับบทลงโทษอันรุนแรงดังที่กล่าวมาข้างต้น ยังไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการใช้บังคับกันจริง⁶⁷ ดังเช่นในปี พ.ศ.2326 เกิดกรณีอ้ายบัณฑิตยสองคนแอบลักลอบเข้าไปในพระบวร

⁶⁵ กรมศิลปากร, “พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 8,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 713.

⁶⁶ “พระไอยการกระบดศึก,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 523.

⁶⁷ มนุ อุดมเวช, “การใช้บทลงโทษสถานหนักของศาลไทยโบราณ,” วารสารประวัติศาสตร์ 2 (พฤษภาคม – สิงหาคม 2522): 36.

ราชวังเพื่อปลงพระชนม์กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท⁶⁸ ซึ่งแม้ว่าอำมาตย์ทั้งสองคนจะได้รับโทษประหารชีวิต แต่ก็มีใช้วิธีการรุนแรงดังที่กล่าวข้างต้น หรือบางครั้งโทษที่ใช้ลงแก่ผู้กระทำผิดจริงอาจจะน้อยกว่าโทษที่กำหนดในกฎหมาย ดังเช่นในกรณีเจ้าอนุวงศ์เมืองเวียงจันทน์ที่ก่อการกบฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งตามพระอัยการลักษณะกระบดศึก เจ้าอนุวงศ์ต้องถูกประหารชีวิตรวมทั้งพ่อแม่บุตรภรรยาอย่างน้อยก็เจ็ดชั่วโคตร⁶⁹ แต่เมื่อถูกจับตัวได้พร้อมข้าคนบุตรภรรยาแล้ว ก็ถูกส่งตัวลงมากรุงเทพมหานคร ในขณะที่เจ้าอนุกับบุตรภรรยาถูกประจานอยู่นั้น เจ้าอนุได้ป่วยตายลง ก็โปรดให้เอาศพของเจ้าอนุไปเสียบประจานที่สำเภา การที่จะประหารชีวิตบุตรหลานญาติพี่น้องของเจ้าอนุนั้น ก็สงบเงียบไปมิได้กระทำ⁷⁰

คงปฏิเสธไม่ได้ว่าโทษทัณฑ์เป็นตัวควบคุมมิให้ผู้คนทำผิดกฎหมาย คนไม่ทำผิดกฎหมายส่วนหนึ่งก็เพราะกลัวจะต้องรับโทษทัณฑ์ แต่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โทษทัณฑ์อาจมิใช่สิ่งสำคัญที่สุดในการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย บทกำหนดโทษทางร่างกายหรือทรัพย์สินอาจมิได้ก่อให้เกิดความเกรงกลัวต่อผู้กระทำผิดมากนัก ดังจะพบว่าในบางกรณีแม้จะเพิ่มโทษทัณฑ์ให้หนักขึ้นแล้ว แต่ก็ยังคงพบการกระทำผิดอยู่ ดังเช่นกรณีความผิดเกี่ยวกับการทำเงินแดง (เงินปลอม) ซึ่งกฎหมายสมัยกรุงศรีอยุธยาได้กำหนดเป็นความผิดแล้ว แต่ก็ยังพบการละเมิดอยู่จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงต้องออกประกาศกฎหมายมาเพิ่มโทษผู้กระทำและผู้สมคบ ซึ่งก็ยังคงพบการกระทำผิดดังกล่าวอยู่อีกเรื่อยมา⁷¹ สิ่งที่ผู้ออกประกาศกฎหมายหวังว่าจะเป็นตัวควบคุมมิให้เกิดการกระทำผิดทำชั่วก็คือ ผลกรรม ซึ่งเป็นผลร้ายที่ผู้กระทำจะต้องได้รับภายใต้ความคิดเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดที่มีอิทธิพลอย่างมากในสมัยนั้น อาจเป็นไปได้ว่าผู้ออกประกาศกฎหมายเห็นว่าการลงโทษโดยรัฐเป็นเพียงส่วนเสริมของการลงโทษโดยธรรมชาติ ดังจะเห็นว่าประกาศกฎหมายในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นหลายฉบับที่อ้างถึงผลร้ายของการละเมิดบทพระอัยการภายใต้เหตุผลในเรื่องกรรม ดังเช่น ในประกาศเรื่องเกี่ยวกับการทำชู้ ในพระราชบัญญัติใหม่ มาตรา 37 ระบุว่า

“...ชายใดสมเสพกามาสมุจฉา ล่วงประเวณีกริยาผู้อื่นนั้นย่อมเกิดกามกำหนด พร้อม
เตมบริบูรณ จึงสำเร็จเปนครุฑก่าอกฤชโทษ ครั้นดับสังขารอนาคต ไปตกอยู่ในโลหะ
กุมภินะรกหกหมื่นปี แล้วขึ้นมาทนทุกข์เวทนาอยู่ในอุสุทนะรกสิมพลีไม้จั่ว นามยาวสิบ

⁶⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฉบับตัวเขียน, หน้า 44.

⁶⁹ กรมศิลปากร, “ลักษณะกระบดศึก มาตรา 1,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 526.

⁷⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 86-87.

⁷¹ เสถียร ลายลักษณ์, “พระราชกำหนดทำเงินปลอม,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 76.

นททวงศ์ นายนิริยบาลรุมกันทิมแห่งแครงการรุมกันจิก ครั้นสิ้นกำขื่นมาเป็นหญิงห้าร้อยชาติ กะเทยห้าร้อยชาติ เป็นสัตว์เขาตอนเสียห้าร้อยชาติ...”⁷²

ในกฎหมายเกี่ยวกับการห้ามเลี้ยงนกกไก่ปลาเพื่อเล่นพนันอันเป็นการทรมาณสัตว์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงให้เหตุผลว่า

“บุคคลทั้งปวงอันเกิดมาในสังสารวัฏทุกวันนี้ที่มีสติปัญญาอุตสาห์กระทำสิกรรมวิริชกาเสาะแสวงหาทรัพย์ตามสมควรกำลังแลวิชาปัญญาคนานารูปเป็นสัมมาอาชีพะเลี้ยงชีวิตโดยสุจริตนั้นน้อย ที่เป็นพาลบัณฑิตปัญญาคบหาพวกเพื่อกระทำทุจริต คิดตั้งบ่อนชนนกกไก่เล่นปลากัดคอบด้วยอุบายเอาทรัพย์มาเลี้ยงชีวิตเป็นมิชฉาชีวิตนั้นมีมากชุกชุมขึ้นกว่าแต่ก่อน เมื่อพิเคราะห์ดูคนเลี้ยงนกลีซมก นกคุ่ม นกกระทา แลผู้เลี้ยงปลากัดทั้งนี้มีแต่จะสะสมกองกรรมปาณาติบาต ต้องฆ่าปลากัดจังหวัดตักแตน...เป็นอาจินกรรมกระทำบาทใส่ตัวเป็นนิจ แล้วมีหน้าซ้ำคิดกลโกหกเมื่อจะพนันชนนกกไก่...เอามีตผูกแอบเท้าให้ชนถึงสิ้นชีวิต...ให้สู้ให้ชนจนถึงตายหมายแต่จะเอาชนะมามีหิริโศดำปะสด้งกลัวอายบาบไม่ กลับดีใจโดยโลกได้ทรัพย์มาก...โดยมิได้เกรงพระราชอาญาทุกขโทษฝ่ายพุทธจักรอาณาจักร...จำพวกนี้ดับจิตต์แล้วก็ไปตกในมหานรก นายนิริยบาลลงทัณฑกรรมกระทำโทษทนต์ุขเวทนาโดยสาหัสช้านาน ครั้นพ้นจากรกแล้วก็มาบังเกิดเป็นเปรตถือตระบองเหล็กถูกเป็นเปล่งไฟถ้อยที่ถ้อยดีกันเป็นนิจ เพราะเศษผลที่คนชนนกกไก่เล่นปลากัดให้ผิดพระราชกำหนดกฎหมายห้ามปรัมเก่าใหม่ แลมิได้เห็นโทษภายในอนาคตปัจจุบัน...”⁷³

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้มีกฎหมายห้ามสูบฝิ่นออกมาฉบับหนึ่งใน พ.ศ.2362 ซึ่งกล่าวถึงโทษภัยในลักษณะที่เป็นผลกรรมของการสูบฝิ่น กินฝิ่น ไว้ว่า

“...แต่จำพวกที่หน้าไปด้วยอกุศลเป็นคนหยาบหมิได้เกรงพระราชอาญา คบหากันสูบฝิ่นกินฝิ่นชุกชุมขึ้นเป็นอันมาก...ถ้าจับได้ก็จะมีโทษต้องทุกขเวทนาในพระราชอาชอาอะณาจักร โสคะหนึ่งเป็นทิจูแต่ในปัจจุบัน ครั้นสิ้นชีวิตแล้วอกุศลที่ตนสูบฝิ่นกินฝิ่นเป็นอาจินะกำม แล้วคบหากันเป็นโจรผู้ร้าย ซ้ำเข้าเป็นสองโทษนั้น ผลกำมก็จะนำตนไปตกในมหาดาพะนรกอะเวจันะรก นายนิริยบาลลงทัณฑกรรมกำมกระทำโทษต้องทุกขเวทนาโดยสาหัสหาที่สุดหมิได้ ครั้นพ้นจากมหาดาพะนรกอะเวจันะรกแล้วก็ต้องไปบังเกิดเป็นเปรตวิไลย

⁷² กรมศิลปากร, “พระราชบัญญัติใหม่ มาตรา 37,” กฎหมายตราสามดวง, หน้า 763.

⁷³ “พระราชบัญญัติใหม่ มาตรา 42,” เรื่องเดียวกัน, หน้า 769-770.

มีควันไฟพุ่งออกมาทางจมูกเพราะเสศผลที่คนสูบฝิ่นกินฝิ่นกินเปนนิจผิดเปนมิจฉาชีวะ
ไม่เห็นทุกขโทษในอนาคตปัจจุบัน...”⁷⁴

แม้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังคงพบการอ้างถึงผลกระทบของ
บรรดาใจผู้ร้ายที่กระทำความผิดไว้ในพระราชโองการที่เกี่ยวกับการพระราชทานอภัยโทษให้แก่
พวกนักโทษที่มาขอลุแกโทษว่า

“...ความชั่วที่ตัวกระทำก็ให้ผลเห่นประจักษ์ในชาตินี้ ... ตายแล้วก็จะไปตกในสัญชิวะนรก
และสัตว์ในสัญชิวะนรกนั้นเห่นกันดุจเห่นเข้าคอก เล็บมือกลายเป็นหอกดาบไล่แทงฟันซึ่ง
กันและกัน การขาดเป็นท่อนๆ ไล่ติดตามสกัดหน้าสกัดหลัง ชูตะหวาดร้อยร้อยสำหรับจับ
ตัวได้ให้หนอนลงเห่นือแผ่นดินเหล็กอันลุกรุ่งเรืองเป็นเปลวไฟ แลเห่นือเห่นือออกกองไว้ดุจตั้ง
ลอมเข้าแต่ตายแล้วเกิดแล้วจะนับครั้งมิได้ ทนทุกขเวศนาอยู่ช้านาน กำหนดการได้ ๙๐
แสนปี ในมะนุษย ครั้นพ้นจากสัญชิวะนรกแล้วจะไปเกิดในอุสุทนรก ๑๖ ชุม ครั้นพ้น
จากอุสุทนรกจะไปบังเกิดเป็นเปรต ครั้นพ้นจากเปรต จะไปเกิดเป็นสัตว์เดี๋ยรราน
ครั้นพ้นจากสัตว์เดี๋ยรรานแล้วแล้วจะได้อมาบังเกิดเป็นมะนุษย ก็จะเป็นคนกำพรว้า ไร้ญาติ
อนาคตอนาคตา หาที่พึ่งมิได้...”⁷⁵

อาจสรุปได้ว่าสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สิ่งที่เป็นหลักในการยืนยันถึงความศักดิ์สิทธิ์ของ
กฎหมายก็คือผลกระทบ การอ้างถึงผลร้ายที่ผู้กระทำละเมิดกฎหมายจะได้รับ มุ่งเน้นแสดงให้เห็นถึง
วิถีชีวิตที่เลวร้ายลงในชาติภพหน้าเป็นหลัก โดยมีเรื่องโทษทัณฑ์ที่จะต้องได้รับในชาตินี้เป็นส่วน
เสริม ทั้งนี้ น่าจะเป็นเพราะการที่ผู้คนในสังคมให้ความสำคัญแก่การเวียนว่ายตายเกิดของชีวิตมาก
กว่าการใช้ชีวิตในชาตินี้ ผลกระทบที่ทำยอมต้องส่งผลต่อชีวิตในชาติต่อไป นอกจากนี้การอ้างเรื่อง
ผลกระทบเป็นหลักยังอาจเกิดขึ้นเพราะโทษทัณฑ์เป็นเรื่องที่รัฐจะดำเนินการก็ต่อเมื่อได้ตัวผู้กระทำ
ความผิดซึ่งได้ผ่านกระบวนการพิสูจน์ความจริงแล้ว แต่เนื่องจากกระบวนการนำเอาผู้กระทำความ
ผิดมาลงโทษในสมัยนั้นยังไร้ประสิทธิภาพ⁷⁶ การลงโทษทัณฑ์ในบางครั้งจึงอาจไม่เกิดขึ้นเลย

⁷⁴ เสถียร ลายลักษณ์, “พระราชบัญญัติห้ามสูบฝิ่น,” ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 4, หน้า 54-55.

⁷⁵ กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องสำเนาพระบรมราชโองการ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1199 เลขที่ 72/ก.

⁷⁶ กองหอสมุดแห่งชาติ, “ท้องตราเรื่องให้สืบจับตัวแขกพวกกระตูปักถัน,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1173 เลขที่ 13/ก.

คงมีหลายกรณีที่ผู้กระทำความผิดจะสามารถหลบหนีจากการลงโทษทัณฑ์ของรัฐได้ ในขณะที่ตามความเชื่อเรื่องกรรม สังคมในสมัยนั้นเชื่อว่ามนุษย์ทุกคนไม่อาจหลีกเลี่ยงกฎแห่งกรรมไปได้

ต่อมาเมื่อสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลงไปความสำคัญของชาติหน้าภพหน้าลดน้อยลง ผู้คนในสังคมโดยเฉพาะชนชั้นนำเริ่มให้ความสำคัญกับชีวิตในชาตินี้มากขึ้น ดังพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “ผู้ที่รักชีวิตไม่อยากตาย กลัวตายนั้นมีโดยมาก” ⁷⁷ ดังนั้นการอ้างเรื่องผลกรรมในชาติหน้ามาสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กฎหมายจึงเริ่มไม่ได้ผล ผู้คนในสังคมเริ่มไม่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามกฎหมาย ดังเช่นในกรณีของขุนนางผู้ใหญ่บางคนพยายามใช้อิทธิพลของตนเพื่อช่วยผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของตนไม่ให้อำนาจรัฐ ⁷⁸ หรือในกรณีกรมหลวงรักษารณเรศชำระความไม่ยุติธรรม กดคดีความจนกระทั่งถูกสอบสวนและถูกประหารชีวิตในที่สุด ⁷⁹

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พระองค์เป็นผู้หนึ่งที่ได้รับอิทธิพลความคิดในแบบมนุษยนิยม สัจนิยม และเหตุผลนิยม ที่เกิดขึ้นในหมู่ชนชั้นนำของไทยเวลานั้น นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสนพระทัยในวิทยาการตะวันตกเป็นอย่างมาก ซึ่งทั้งสองปัจจัยข้างต้นล้วนส่งผลกระทบต่อพระองค์ให้ความสำคัญแก่ชีวิตในชาตินี้มากขึ้น และย่อมต้องส่งผลต่อความเชื่อเกี่ยวกับผลกรรมด้วย

การเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับเกี่ยวกับโลกนี้โลกหน้า ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับวิธีการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย โดยเมื่อมีการกล่าวถึงผลร้ายของการกระทำผิด พระองค์ทรงมิได้อ้างถึงผลกรรมของการกระทำดังเช่นพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนๆ อีกต่อไป แต่ทรงอ้างถึงผลร้ายผลเสียซึ่งตัวผู้กระทำหรือบุคคลที่เกี่ยวข้องจะได้รับในชาตินี้ ดังเช่นเรื่องการทำชู้กับหญิงที่มีสามีแล้วทรงให้เหตุผลว่า “...หากงดเว้นจากการประพฤติดีในสตรีที่มีเจ้าของแล้วก็จะทำให้ไม่มีศัตรูปองร้าย ไม่เป็นถ้อยเป็นความ แต่ถ้าประพฤติดีในสตรีที่มีเจ้าของก็จะทำให้มีศัตรูปองร้าย ถูกทำร้ายร่างกาย...” ⁸⁰ ซึ่งกรณีจะต่างจากประกาศให้ผู้ร้ายมาลูแกโทษ ในสมัยพระบาท

⁷⁷ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศให้เจ้าสำนักพรรคพวกของผู้ร้ายมาลูแกโทษ,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2408, (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 110.

⁷⁸ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามไม่ให้ผู้มีอำนาจเข้าไปเกี่ยวข้องในการพิจารณาคดี,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 98-99.

⁷⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 86-87.

⁸⁰ หอวชิรญาณ, หมู่วรรณคดี เลขที่ 6 ตู๋ 121 ชื่อเรื่องพรหมจริยาเทศนา อ้างถึงใน ศรีสุพร ช่วงสกุล, “ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์ : ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย (พ.ศ.2368-พ.ศ.2464),” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), หน้า 46.

สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งทรงให้เหตุผลในการทำงานองว่าตายไปจะได้ไม่ต้องตกไปอยู่ในภพภูมิที่ต่ำกว่าปัจจุบัน⁸¹

ในทางกลับกันทรงชี้ให้เห็นถึงการละเว้นการทำผิดกฎหมาย หรือผู้ร้ายที่กลับตัวกลับใจได้ ย่อมไม่ต้องรับผลร้ายต่างๆ เช่นในกรณีผู้ที่เป็นพรรคพวกใจผู้ร้ายมีประกาศให้มาลูแก่โทษ พระองค์ทรงชี้ให้เห็นข้อดีของการลูแก่โทษก็คือ

“บุตรภรรยาแลเจ้าสำนักผู้สมคบร่วมคิดกันกับอ้ายผู้ร้าย ก็ต้องพลอยรับโทษเสมออ้ายผู้ร้ายแลถึงอ้ายผู้ร้าย ตกเป็นไพร่หลวง บัดนี้ทรงพระกรุณาโปรดว่า ให้บุตรภรรยาบ่าวทาสแลญาติพี่น้องเจ้าสำนักอาศัยของผู้ร้าย ผู้ใดผู้หนึ่งมีความร้อนใจนำเอาสิ่งของที่อ้ายผู้ร้ายได้มาไว้ มาสารภาพลูแก่โทษต่อตราการตามสัตย์จริง ไม่ปิดบังไว้ แต่ก้อยังไม่มีผู้ขัดถึงแล้ว จะให้มีบำเหน็จความชอบแก่ผู้นั้นโดยสมควร...”⁸²

ในบางกรณีอาจเกิดเป็นผลดีขึ้นด้วย ดังเช่น พวกผู้ที่เป็นลูกมือของพวกทำเงินแดง (เงินปลอม) หาก “มาลูแก่โทษว่าได้เป็นลูกมือคนนั้นๆ ได้รับเอาเงินแดงของคนนั้นๆ ไปใช้ได้เป็นที่สำนักให้คนนั้นๆ ทำเงินแดง ตูลาการได้ผู้ทำเงินแดงมาชำระเป็นสัจ จะโปรดพระราชทานรางวัลให้แก่ผู้มาลูแก่โทษตามสมควร”⁸³

เมื่อผลของการกระทำผิดกฎหมาย กลายเป็นเรื่องผลร้ายที่จะเกิดขึ้นในชาตินี้แล้ว เรื่องการลงโทษและการราชทัณฑ์ จึงเป็นสิ่งที่ได้รับความสำคัญมากขึ้น ดังปรากฏในพระราชดำรัสที่ว่า “ถ้าไม่มีราชทัณฑ์แล้วก็เหมือนเมืองไม่มีเจ้า ใครเกรงใครก็ข่มเหงกันวุ่นไป”⁸⁴ พระองค์ทรงใช้เรื่องโทษทัณฑ์มาเป็นสิ่งควบคุมความประพฤติผู้คนในสังคมมิให้กระทำผิด ทรงออกประกาศเตือนให้ละเว้นจากการประพฤติผิดต่างๆ ที่เป็นเหตุจะให้ต้องโทษทัณฑ์⁸⁵

⁸¹ กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องสำเนาพระบรมราชโองการ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ.1199 เลขที่ 72.

⁸² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศให้เจ้าสำนักพรรคพวกของผู้ร้ายมาลูแก่โทษ,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2408-2411, หน้า 47-48.

⁸³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศว่าด้วยคนทำเงินแดง,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2400, หน้า 171.

⁸⁴ กองหอสมุดแห่งชาติ, “เรื่องรักษาแผ่นดิน เรื่องแบ่งน้ำในแขวงกรุงเทพ,” จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 48.

⁸⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศให้เจ้าสำนักพรรคพวกของผู้ร้ายมาลูแก่โทษ,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2408, หน้า 112.

การลงโทษสมัยเดิมมักจะมีได้กระทำตามที่ระบุในกฎหมายดังเช่นในกรณีของเจ้าอนุ
ที่กล่าวถึงข้างต้น หรือมิฉะนั้นกฎหมายก็ได้กำหนดโทษไว้หลายประการ เช่น ให้มีโทษประหารชีวิต
จำคุก ทวนด้วยหนัง ปรับไหม เป็นต้น โดยจะเลือกใช้โทษแบบใดก็ให้เป็นอำนาจของผู้ปรับในการ
กำหนดอัตราโทษ ซึ่งวิธีการกำหนดโทษดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัวทรงไม่เห็นด้วย
ทรงเห็นว่าโทษควรจะมีการกำหนดแน่นอนและต้องมีความรุนแรงให้สมกับความร้ายแรงของการ
กระทำผิดด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงกล่าวถึงโทษที่ลงกับผู้วางเพลิงว่า

“แต่ก่อนนั้นเมื่อมีผู้ลอบวางไฟทิ้งมีผู้จับได้มา หรือชำระได้ความเป็นสัตย์แล้ว บางที
ต้องรับพระราชอาญาเขียนต้องตัดมือบ้างเป็นแต่จำคุกไว้บ้าง เป็นแต่ตัดสินไว้ว่าโทษ
ถึงตายบ้างแล้วก็เลยไปหาได้ประหารชีวิตไม่ บัดนี้ให้มีประกาศไว้แม่นยำว่า แต่นี้สืบไป
เมื่อหน้า ถ้าผู้ใดจับตัวผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งเช่นนั้นได้ ... ตัวร้ายผู้ร้ายลอบวางไฟทิ้งนั้น
จะให้ประหารชีวิตเสียเป็นแน่ทีเดียว ไม่ไว้ชีวิตเลย...”⁸⁶

นอกจากนี้ ทรงชี้ให้เห็นว่าการต้องโทษทัณฑ์จะต้องทำให้ชีวิตได้รับความลำบาก เช่นการ
ได้รับโทษจำคุก ดังปรากฏบทกลอนแนบท้ายประกาศของพระองค์ที่จะนำไปแจ้งให้แก่ราษฎรโดย
ทั่วไปทราบ

“ติด	ทิมต้องทุกข์
ตรวน	ตร่างประจานตน
ควรร	คิดถึงวายชนม์
จำ “ ⁸⁷	

นอกเหนือจากที่ทรงเน้นให้เห็นความสำคัญของโทษทัณฑ์แล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริว่าเป็นภาระของพระองค์ที่ต้องดำเนินการต่างๆ เพื่อความสงบสุขของ
สังคม ซึ่งภารกิจดังกล่าวพระองค์แสดงออกโดยการประกาศกฎหมายจำนวนมากซึ่งแสดงให้เห็น
ว่าพระองค์เอาใจใส่ทุกข์สุขของราษฎร ทรงเห็นว่าอำนาจในการออกกฎหมายเป็นของพระองค์ซึ่ง
เป็นพระมหากษัตริย์ และในทางกลับกันผู้คนกลุ่มต่างๆ ในสังคมไม่ว่าจะเป็นพระบรมวงศานุวงศ์
ขุนนางข้าราชการ และราษฎร มีหน้าที่ต้องเคารพกฎหมายที่พระองค์ทรงประกาศออกใช้อย่าง

⁸⁶ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศกำหนดโทษผู้ร้ายทิ้งไฟ,” ประชุมประกาศ
รัชกาลที่ 4 พ.ศ.2401-2404, หน้า 116.

⁸⁷ กองหอสมุดแห่งชาติ, จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ.1213 เลขที่ 85.

เคร่งครัด⁸⁸ เปรียบได้กับผู้น้อยต้องเคารพเชื่อฟังผู้หลักผู้ใหญ่ หากผู้ใหญ่กล่าวตักเตือนสิ่งใดแล้ว ผู้น้อยควรเชื่อและปฏิบัติตาม หากเกิดการไม่ปฏิบัติตามกฎคำสั่งของพระองค์แล้ว ทรงถือว่าเป็นการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ⁸⁹ ทั้งนี้หากมิได้มีการลงโทษตามกฎหมาย ก็จะต้องออกมาตักเตือน ดังเช่นการที่ทรงออกประกาศห้ามมิให้พระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ออกไปนอกพระนคร แต่ก็ยังปรากฏว่ามีบรรดาพระองค์เจ้า หม่อมเจ้า ผ่าฝืนกฎดังกล่าว จึงทรงมีพระราชดำรัสว่า “พวกพระองค์เจ้า หม่อมเจ้าเล็กน้อยก็พลอยไป ไม่เกรงกลัวพระราชบัญญัติในหลวง คิดล่องไปต่างๆ หลายนานหลายประการ ... เป็นแต่ผู้รับบุญรับคุณของในหลวง มาเนรคุณทรยศอย่างนี้...”⁹⁰

แม้แต่พระองค์เองก็จะต้องปฏิบัติตามกฎหมายดังที่ทรงพระราชดำรัสเกี่ยวกับอนุญาตให้เจ้าจอมหม่อมห้ามลาออกว่า

“...มีพระราชดำรัสมาหลายครั้งแล้ว แต่ดูที่จะหาใครเชื่อไม่ด้วยเข้าใจว่าตรัสเล่นกิติประชดกิติ การอันนี้เป็นสุจริตสักจริง จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตีพิมพ์ประกาศพระราชทานเป็นสำคัญสัญญาไว้ให้มั่นคง ให้ท่านทั้งปวงเชื่อว่าไม่ทรงหวงแหนกักขังจริงๆ แลพระราชดำรัสนั้นเป็นความจริงความตรง ให้ท่านทั้งปวงรับคำประกาศนี้ไว้เป็นสำคัญถ้ากาลไปข้างหน้ามิได้เป็นจริงดังนี้ ก็ควรที่ท่านทั้งปวง...จะครหาติเตียนอยู่แล้ว”⁹¹

นอกจากนี้กฎหมายที่พระองค์ทรงออกใช้ ทรงมีพระราชดำริว่าต้องมีสภาพบังคับถาวรตลอดไป มิใช่จะเป็นเพียงคำสั่งที่ใช้เฉพาะรัชกาลเท่านั้น ดังนั้นกฎหมายจึงเป็นสิ่งที่ไม่อาจลบล้างได้ เช่นทรงมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับการทำเงินกะแปะว่า “...แม้เป็นแผ่นดินล่องไปแล้วก็ยังใช้ได้อยู่...ตราที่เปลี่ยนไปทุกแผ่นดินๆ นั้น เป็นแต่จะให้อำนาจกะแปะนั้นทำในแผ่นดินนั้นๆ ความจริงนั้นกะแปะทั้งปวงก็คงเป็นของแผ่นดินเสมออยู่...”⁹²

⁸⁸ พงศศิธา เกษมสิน, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์,” หน้า 104.

⁸⁹ พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 ไปยังที่ประชุมปรึกษาราชการแผ่นดินเรื่อง ม.ร.ว.ตัน ม.ร.ว.มณี ม.ร.ว.ฉาย เป็นนักษัตร พ.ศ.2407 อ้างถึงใน พงศศิธา เกษมสิน, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการชำระฐานะพระมหากษัตริย์,” หน้า 46.

⁹⁰ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “พระราชหัตถเลขา ถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส,” พระราชหัตถเลขา (พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, 2521), หน้า 202.

⁹¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศทรงอนุญาตข้าราชการฝ่ายในทูลลาออก,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2400, หน้า 126.

⁹² พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศห้ามมิให้ตีกันเรื่องกะแปะอัฐและโสฬสจะใช้ไม่ได้,” ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2408, หน้า 48-49.

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความคิดเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายของไทยในอดีต เน้นการใช้ผลกรรมเป็นตัวบังคับให้ผู้คนในสังคมไม่ละเมิดกฎหมาย แต่ต่อมาเมื่อความคิดในเชิง มนุษยนิยม เหตุผลนิยม เริ่มเกิดขึ้นในสังคมไทยทำให้ความเชื่อในเรื่องโลกหน้าและความเชื่อเรื่อง ผลกรรมเริ่มหมดลงไปด้วย ดังนั้น ความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายจึงได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการชี้ให้เห็นผลร้ายที่จะเกิดกับตัวผู้กระทำผิดในชาตินี้ โดยใช้วิธีการลงโทษทัณฑ์เป็นหลัก

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย